



EX.PO AUS

Extension of Potentiality
of Adriatic UNESCO sites



EX.PO AUS

Razširjenje mo- žnosti jadranskih območij s sezna- ma UNESCO



Projekt je sofinanciran
sredstvi Evropske unije,
Instrument za
predpristopno pomoč



Projektno aktivnost
je izvedla
Istarska županija –
Regione istriana

Razširjenje možnosti
jadranskih območij
s seznama UNESCO



Razširjenje možnosti jadranskih območij s seznama UNESCO

Ta publikacija je narejena z finančno pomočjo Programa čezmejnega sodelovanja IPA Adriatic (*IPA Adriatic Cross-Border Cooperation Programme*). Vsebina publikacije je izrecna odgovornost Istrske županije - Regione Istriana in se na nobeden način ne more obravnavati kot stališče pristojnih Programa čezmejnega sodelovanja IPA Adriatic.



Projekt je sofinanciran
sredstvi Evropske unije,
Instrument za
predpristopno pomoč



Projektno aktivnost
je izvedla
Istrska županija -
Regione istriana

EX. PO AUS SVETOVNA DEDIŠČINA JADRANA

Projekt **EX. PO AUS** (EXtension of **PO**tentiality of **Adriatic UNESCO Sites**) je mednarodni projekt, ki ga sofinancira EU v okvirju IPA Adriatic CBC programa 2007-2013. Projekt vključuje dvanajst partnerjev iz štirih držav članic Evropske unije (Italija, Slovenija, Hrvaška in Grčija) in tri vzhodno jadranske države (Bosna in Hercegovina, Črna gora in Albanija) na obeh straneh Jadranskega morja: mesto Dubrovnik, istrsko regijo, mesto Split, pokrajino Ferraro, občino Ravenna - Mestni muzej, občino Alberobello; fundacijo Oglej, univerzo na Primorskem - Znanstveno-raziskovalni center; Center za konzervacijo in arheologijo Črne gore, Komisijo za ohranitev nacionalnih spomenikov (Bosna in Hercegovina), Urad za vodenje in koordinacijo Butrint (Albanija) in mestno občino Krf (Grčija). Projekt traja 36 mesecev, celotna vrednost projekta pa znaša 3.324.700,40 EUR, od česar se 85% sofinancira iz sredstev IPA, medtem ko je delež partnerjev 15% od celotne vrednosti projekta.

Geografska bližina v kombinaciji z izredno gostoto izjemne kulturne in naravne dediščine, ki je bila priznana s strani UNESCO pomeni, da je mednarodni pristop najbolj primeren za doseganje širših dolgoročnih rezultatov na področju trajnostne valorizacije. UNESCOVA območja imajo mednarodne razsežnosti, ki presegajo nacionalne meje, zato je še posebej pomembno, da se primerjajo, izmenjavajo in prenašajo izkušnje, kakor tudi, da se uvajajo nove strategije za skupno valorizacijo, ki temeljijo na sosedstvu.

Na splošno je cilj projekta vzpostaviti mrežo sodelovanja med območji z UNESCOVEGA seznama, ki se nahajajo ob Jadranskem morju (vključno z nekaterimi novimi območji, ki si prizadevajo, da bi dobili to priznanje). To sodelovanje naj bi se potem razvijalo v mednarodnih okvirih, s tem pa bo razširjalo visoko-kakovostne tehnične in vodstvene kompetence različnih sodelujočih javnih in zasebnih akterjev z namenom, da se vzpostavi skupna dolgoročna strategija za doseg trajnostne valorizacije teh območij, ki bi temeljila na visoki ravni upravljalnih, tehnoloških in energetskih inovacij.

Za dosego tega strateškega cilja bo potrebno slediti naslednje specifične cilje: čezmejni razvoj koncepta in orodij za trajnostno gospodarjenje z UNESCOVIMI območji; čezmejno izboljšanje znanja, postopkov in tehnološke podpore s pomočjo izmenjave informacij o najboljših izkušnjah in postopkih; realizacija inovativnih poskusnih procesov v posameznih območjih z UNESCOVEGA seznama; skupna valorizacija jadranskih območij z UNESCOVEGA seznama, bodisi kot celote, bodisi kot specifična tematska vprašanja, z namenom pritegniti v svetu rastoči segment turistov, zainteresiranih za kulturo in naravo.

Projekt vključuje dvanajst partnerjev z obeh strani Jadranskega morja, vsak pa je pripravil besedilo in izbor fotografij za ponazoritev njegove dediščine, ki se že nahaja na UNESCOVEM Seznamu svetovne dediščine, ali pa je trenutno še na poskusnem seznamu: Alberobello (Italija), Oglej (Italija), Butrinti (Albanija), Dubrovnik (Hrvaška), Ferrara (Italija), Kotor (Črna gora), Krk (Grčija), Piran (Slovenija), Poreč (Hrvaška), Ravenna (Italija), Mostar (Bosna in Hercegovina), Split (Hrvaška). Cilj te publikacije v okviru splošnih ciljev projekta je promovirati jadranska območja z UNESCOVEGA seznama, oglaševati njihov pomen ter prispevati k njihovi trajnostni valorizaciji.

Za vključitev na Seznam svetovne dediščine (WHL), mora neko območje imeti izjemno univerzalno vrednost in izpolnjevati vsaj enega od desetih izbirnih kriterijev, ki zajemajo kulturne, naravne in kombinirane (kulturna krajina) značilnosti. Vpisana območja redno izpolnjujejo vsaj dve merili, pogosto pa celo več. Taka območja se morajo nahajati pod zaščito nacionalnih organov, za njih pa je treba skrbeti tudi po vpisu na Seznam svetovne dediščine. Ne gre torej za sredstvo ohranitve spomeniškega ali naravnega območja, toda vpis na seznam daje območju „dodatno vrednost“.

Glede na avtoriteto, ki jo uživa UNESCO, se stopnja ozaveščenosti javnosti precej dvigne, čeprav so odnosi z javnostjo vedno potrebni za ohranjanje zanimanja za neko območje.

V celoti gledano so območja kulturne in naravne dediščine neprecenljive in nenadomestljive pridobitve človeštva na splošno. Le-te se štejejo kot “izjemno univerzalno vredne” in so kot take vredne posebnega varstva pred nevarnostmi, ki jih vedno bolj ogrožajo. Nacionalne države in lokalne skupnosti imajo torej veliko odgovornost: morajo zagotoviti zaščito in ohranitev v imenu celega sveta. Mednarodni forumi, ki jih vodi UNESCO, pa intervenirajo samo v izjemnih primerih, ko grozi velika nevarnost, bodisi naravna ali družbena.

Na vzhodni in zahodni obali Jadranskega morja, od otrantske ožine do severnih močvirij v Padski nižini, se nizajo ostanki preteklih kultur in naravnega okolja. Le ducat njih, ki so na seznamu UNESCO, so vključeni v to raziskavo, medtem ko drugih ducat ni. Izbira je pogojena z zahtevami projekta, ki naj bi po eni strani bil reprezentativen zaradi pomena, po drugi pa zaradi vključitve vseh geografskih regij. Trulli iz Alberobella ponazarjajo ljudsko ročnost, cerkve iz Ravenne lepoto zgodnjekrščanske arhitekture in umetnosti, Oglej pa rimsko in zgodnjerednjeveško mesto na križišču poti v širši regiji. Škofovski kompleks v Poreču je pomemben zaradi ohranjenosti, kot je tudi slučaj z Dioklecijanovo palačo v Splitu. Dubrovnik je sam po sebi edinstven kot obzidano srednjeveško mesto, ki je v celoti lepo ohranjeno, medtem ko je kotorska regija pomembna zaradi stikov med obalnimi mesti in njihovim zaledjem, podobno kot Butrint, čeprav je tam okolje, tako zgodovinsko kot naravno, precej drugačno. Območja iz Bosne in Hercegovine, ki so vključena v ta projekt, so raznovrstna po tem, da je Mostar že na seznamu svetovne dediščine, medtem ko so Stolac, Blidinje in Blagaj na poskusnem seznamu.



Lepoto in pomembnost mesta Krk označujejo mnoge značilnosti (zgodovinske, arhitekturne in kulturne). Piran je združen z naravnim okoljem solin, ki so ga ustvarile človeške roke. Tudi v Ferrari se vidi prežetost človekovega delovanja z naravnih okoljem.

Glavni pričakovani rezultat projekta, katerega pomemben del predstavlja ta publikacija, je doseči čezmejno usklajevanje institucionalnih pristopov in intervencijskih metodologij za trajnostno ohranitev in valorizacijo jadranskih UNESCOVIH območij. Pomembna posledica tega projekta bi bilo tudi oblikovanje strategije, katere cilj je skupna čezmejna valorizacija turizma. Potrebno bi bilo v veliki meri izboljšati upravljanje in valorizacijo UNESCOVIH območij na Jadranu ter standardizirati metode in vpeljati nove zamisli, orodja in ukrepe. Ključnega pomena pri vsem tem je pojem “trajnostnega upravljanja”, spoznavanje različnih realnosti na terenu pa je vsekakor prvi korak v smeri takšnega cilja.

Iz te publikacije so razvidne različne značilnosti ter vsa pestrost potreb na posameznih območjih. Nekatera od teh območij so že vpisana na UNESCOV seznam, ostala pa so še v poskusni fazi; nekatera so že izdelala načrt upravljanja, druga pa so šele na začetku; nekatera se ukvarjajo z mozaiki, spet druga s suhozidi in ljudsko dediščino; nekatera se spopadajo z vsakodnevnim življenjem mesta, ki je obenem dragocena zapuščina preteklosti, druga pa morajo vzeti v poštev tudi naravno okolje. Metodološki pristop pri njihovem ohranjanju in upravljanju mora zato razviti pravo ravnovesje med potrebo, da deluje v okviru skupnega čezmejnega projekta, ob istem času pa mora zagotoviti, da lahko vsak partner razvija na najbolj ustrezen način, znotraj skupno določenega okvirja, svoje posebne potrebe in prednostne ukrepe.

10	Alberobello, Italija
18	Oglej, Italija
28	Butrinti, Albanija
38	Krf, Grčija
46	Dubrovnik, Hrvaška
56	Ferrara, Italija
66	Kotor, Črna gora
76	Mostar, Bosna in Hercegovina
84	Piran, Slovenija
94	Poreč, Hrvaška
102	Ravenna, Italija
112	Split, Hrvaška

TRULLI IZ ALBEROBELLA

Prazgodovinska tradicija v etnografski rabi

Trulli so ljudske stavbe, pokrite s stožčasto streho iz grobo klesanih apnenčastih kamnov, zbranih po bližnjih njivah. Pozneje, ko so na tem območju zgradili velike bazene za zbiranje vode, so stavbe gradili neposredno na spodaj ležeči naravni skali, uporabljajoč pri tem samo suhozidno tehniko. Predstavljajo zelo nenavaden arhitektonski izraz; po eni strani so bile ustvarjene po izročilu starih tehnologij in tipologij, datiranih v prazgodovino, ki so v tej pokrajini južne Italije preživele skozi čas brez kakršnihkoli prekinitev; po drugi strani pa so od okoliščin odvisne razmere poskrbele za neverjetno geografsko razširjenost te tehnologije v določenem trenutku med 17. in koncem 18. stoletja. Kombinacija dveh ali več trullov različne velikosti tvori bivališče. Večje število prosto medsebojno združenih trullov tvori „trulliao“, skupino zgradb z majhnimi dvorišči ali kmečkimi dvorišči s prostori za domače živali, z majhnimi ograjenimi vrtovi ali zelenjavnimi





Alberobello, ulica

vrtovi, dostopni samo iz teh hiš. Najmanjši trulli, kjer se po navadi nahajajo niše s posteljami ali ognjišči, so preko nizkih obokov povezani z glavnim trullom. Podeželske trulle lahko občudujemo v celotni dolini Itria, vendar je Alberobello s svojima predeloma Monti in Aia Piccola edino mesto, ki je v polni meri zaznamovano s takimi objekti. Predel mesta, imenovan Monti, je bil zgrajen na precej strmem terenu, ki pokriva površino petnajstih hektarjev in obsega 1030 trullov. Obenem predstavlja prvo veliko in dobro prepoznavno skupino trullov v mestu; odpira se kot pahljača na hribu, od preostalega dela mesta pa ga deli trg Martellotta. Vse ceste, ki vodijo navzdol, se spajajo na

enem samem mestu, da bi tako olajšali iztok vode. Predel Aia Piccola s svojimi 590 stavbami predstavlja drugo skupino trullov, ki je manj homogena. Hiše se v tem predelu stekajo na skupno kmečko dvorišče, kjer so v preteklosti, od konca fevdalne dobe, kmetje morali javno mlatiti žito. Z analizami obstoječe dokumentacije in raziskavami na terenu je bilo mogoče določiti cel niz vrednot, ki so značilne za ta kraj. Z vrednotami mislimo predvsem na urbane, arhitektonske, dokumentarne (zlasti tiste, ki se nanašajo na prazgodovinske gradbene tehnologije) ter družbene vrednote, kot tudi pričevanja (kraj posebej civilizacijo, ki je izginila). Da bi se bolje ovrednotil pomen mesta trullov za vse človeštvo, ga je potrebno primerjati z drugimi pozidanimi predeli, raztresenimi po celem planetu, predvsem pa v Sredozemlju. Z drugimi besedami, mesto trullov je nedvomno del veliko širše skupine krajev, ki so značilni za tako imenovano spontano ali ljudsko arhitekturo brez arhitektov. V tej skupini je relevanten predvsem urbani kontekst, v katerem se nahajajo zgodovinske četrti „Aia Piccola“ in „Rione Monti“.

Alberobello predstavlja edini primer, kjer se suhozidna arhitektura oblikuje po urbanem vzoru, skupaj s celim nizom tipičnih faktorjev, ki so koristni pri identifikaciji sistema spajanja privatnih in javnih prostorov, ki definirajo mesto. Tako mestna prenova kot primestna širitev iz prejšnjega stoletja nista preoblikovala bistva mestne strukture, niti nista vplivala na izredno arhitektonsko dediščino mesta trullov. Dandanes se Alberobello smatra kot eno od najbolj pomembnih in bolje ohranjenih spontanih urbanih naselij v Evropi.

Vključitev trullov iz Alberobella na UNESCOV Seznam svetovne dediščine na osnovi kulturnih kriterijev (iii), (iv) in (v) v decembru leta 1996 je bila s strani Centra za svetovno dediščino pojasnjena s sledečimi besedami: „Ta kraj je neprecenljive univerzalne vrednosti, ker predstavlja izreden



Alberobello, Trullo Sovrano

primer oblike stavbene gradnje, ki izvira iz prazgodovinskih gradbenih tehnik, ki so se v celoti ohranile in delujejo v modernem svetu“.

Zgodovinski opis

Obstajajo dokazi o prazgodovinski naselbini v dolini Itria, prav tako pa je možno, da je bila v tej regiji ob tem času vpeljana tudi gradbena tradicija „tholosov“. Na splošno velja, da sedanje naselje izvira iz sredine 14. stoletja, ko je Robert d'Anjou, Tarantski princ, dodelil to zemljo, ki je bila v tistem času verjetno nenaseljena, prvemu grofu Conversana, zaradi

njegovih zaslug med križarskimi pohodi. On in njegovi potomci so ta prostor naselili tako, da so poslali ljudi iz svojih drugih fevdov, kot je bil bližnji Noci, obenem pa so jim dovolili gradnjo bivališč imenovanih easel/e. A nedavne raziskave, ki so jih izvedli lokalni planerji, kažejo, da so raztresena podeželska naselja, ki so se pojavila okoli leta 1000 na obeh straneh male reke, ki danes teče skozi mesto pod zemljo, postopoma zrasla skupaj, da bi se tako ustvarile vaške enote, ki so pozneje tvorile Aio Piccolo ter Monti. Ustno izročilo pravi, da so suhozidno tehniko gradnje vsilili novim naseljencem, ker bi le tako bilo mogoče njihove hiše na hitro podreti.

To je služilo dvema ciljema: uporne hišne gospodarje bi bilo na ta način mogoče na hitro razlastiti, pozneje pa bi se bilo mogoče izogniti davkom na nove naselbine. Kar se slednjega tiče, bi bilo podrte hiše tako mogoče na hitro tudi rekonstruirati. Znano je, da se je to zgodilo leta 1644, da bi preprečili pobiranje davkov s strani davčnih inšpektorjev, ki jih je poslal neapeljski kralj. Vendar pa zgodovinske in primerjalne analize sugerirajo, da ta tehnika ni bila več kot minimalen fizičen odgovor na lokalne pogoje in okoliščine, ki so jih pozneje izkoristili v zvezi z davčnimi in kazenskimi postopki.

Nekje do sredine 16. stoletja je v predelu Monti že bilo zgrajenih okoli 40 trullov, ampak šele leta 1620 se je naselbina, ki je do tedaj še vedno bila del mesteca Noci, začela širiti, ko je tedanji grof Gian Girolamo Guercio ukazal gradnjo pekarnice, mline in gostišča. Proti koncu 18. stoletja je ta skupnost štela preko 3500 ljudi, leta 1797 pa jim je uspelo končati fevdalno oblast družine Acquaviva s tem, da so od Ferdinanda IV, burbonskega kralja Neaplja, dobili podeljen status kraljevskega mesta. Sprejeli so ime Alberobello, ki izvira iz srednjeveškega latinskega imena pokrajine, silva arboris belli. Od takrat je gradnja novih trullov hitro upadla.

Prednosti in slabosti

Dandanes se lokalna skupnost zelo zaveda zgodovinsko-umetnostne vrednosti trullov, kot tudi pomena primerne politike, ki bo skrbela za njihovo zaščito, ohranitev in valorizacijo. Teh mestnih četrti ne smemo dojemati samo kot zgodovinske dokumente, temveč moramo v njih videti predvsem enega najlepših še ohranjenih primerov spontane arhitekture v okvirju italijanske arhitektonske tradicije. Te mestne četrti porajajo tudi nekaj spornih vprašanj, ki se pogosto pojavljajo v javnih debatah kot fenomeni, povezani s pozitivnimi in negativnimi elementi:



1. **Ogromen turistični promet** skozi ta kraj se nenehno veča in predstavlja primeren izvor gospodarskega napredka, obenem pa nalaga potrebo po zagotovitvi primernih uslug in posegov, ki bodo ta promet podpirali. Prvi element, ki bo omogočil sprožitev postopkov za zagotovitev navedenega, je potrebno identificirati v **spoznanju in oceni vrednosti**, ki so značilne za ta kraj.

2. Večji del trullov s področja, ki je na UNESCOVEM seznamu (kot tudi izven tega perimetra), je v **privatni lasti**,

obdržali pa so tudi svojo **prvotno stanovanjsko funkcijo**. To ima za posledico vedno večje potrebe po objektih, kot so parkirišča, te potrebe pa je težko zadovoljiti v skladu z zahtevki, ki jih nalaga varstvo dediščine. Po drugi strani uporaba trullov v stanovanjske namene zagotavlja kontinuirano vzdrževanje le-teh, širše gledano pa tudi ohranitev in evolucijo naravne vitalnosti človeške družbene strukture, ki je za ta kraj značilna.

3. Specifičnost **tradicionalne suhozidne tehnike grajenja** pomeni, da se trulli pogosto obnavljajo uporabljajoč tehnike, ki niso v skladu z tradicionalnimi, saj so slednje drage in zahtevajo kvalificirano delovno silo. Takih mojstrov je tako tukaj kot drugje po svetu vedno manj, ker se suhozidna tehnika grajenja opušča v prid modernih tehnologij in uporabe strojev. Vendar je prav ta tehnika vzbudila pozornost mednarodne znanstvene skupnosti, ki se je potem usmerila v problematiko suhozidne gradnje, obenem pa je poskušala **definirati postopke potrebne za ohranitev teh gradbenih veččin**.

Alberobello, ulica



Alberobello, trullo s simbolom na strehi

Ti pojavi zahtevajo dostopnost specifičnih metodologij za ugotavljanje motenj, ki jih povzročajo novi projekti z ozirom na vrednote kraja ter njegovo integriteto in avtentičnost.

Projekt EX.PO AUS

Kratice tega projekta označujejo njegov naslov: EXtension of POTentiality of Adriatic UNESCO Sites. Cilj projekta je spopetje in eksperimentiranje z inovativno, zelo pregledno in dolgoročno strategijo za upravljanje in ovrednotenje krajev z UNESCOVEGA seznama, ki se nahajajo

v jadranskem bazenu. Pri tem se skušajo uporabiti nove zamisli, orodja in ukrepi za vestno gospodarjenje z njimi, ter doseči njihovo vzdržljivo gospodarsko valorizacijo, predvsem s plati ekologije in energetske učinkovitosti. Za večino sodelujočih partnerjev ta projekt predstavlja naravno nadaljevanje dolge poti, usmerjene k proaktivni strategiji ohranitve in gospodarske valorizacije, ki naj bi vključevala številne javne in zasebne akterje. Alberobello je začel usmerjati pozornost na zaščito svojih vrednot že ob koncu osemdesetih let, ko je organiziral mednarodno znanstveno konferenco o suhozidni arhitekturi (1987).



Alberobello, trullo

Ta seminar je usmeril pozornost na pravilne metodologije restavriranja, ki so bile uporabljene pri delih, izvedenih na „Casa Pezzolla“ (1993-1997), zelo velikem trullu, v katerem se danes nahaja Pokrajinski muzej. Ta poseg je obenem omogočil izdelavo specifičnih smernic za restavriranje trullov (1997). Prvi proces spoznavanja specifičnosti, povezanih s trulli, je imel za posledico vpis kraja na UNESCOV Seznam svetovne dediščine (1996). Ta uspeh je omogočil usmerjanje pozornosti na širši kontekst, na mesto Alberobello. Posledica je izdelava plana za vodenje teh krajev (2008-2010), pri tem pa so bila defi-

nirana pravila za zaščito slednjih s pomočjo varovalnega pasu (2010). Prav tako je bil definiran planski okvir, ki regulira sodelovanje na številnih kampanjah za zbiranje oziroma zagotovitev finančnih sredstev (2010-2012). V Alberobello so bili izvedeni številni projekti, kar je pospešilo sodelovanje lokalne družbe v njih. To je bila tudi osnova za izvajanje projektov tako na domačem kot na mednarodnem nivoju, skupaj z drugimi kraji (tistih na UNESCOVEM Seznamu in drugih), ki so predstavili projekte s podobnimi značilnostmi (Italija, Turčija, Jadran), eden od teh projektov pa je tudi EX.PO AUS.

OGLEJ

Rimsko in srednjeveško mejno mesto

Oglej ni bil le eno največjih mest v rimskem cesarstvu, temveč tudi ena najbolj živahnih skupnosti zgodnjega latinskega krščanstva in pomembno antično пристanišče na Jadranu, izhodiščna točka glavnih gospodarskih, kulturnih in vojaških poti v smeri severovzhodne Evrope. Mesto, ki so ga ustanovili Rimljani leta 181 pred našim štetjem, je v srednjem veku postalo stičišče religij, nominalni sedež episkopata ter patriarhat, ki so ga zatrli šele leta 1751.

Odbor za svetovno dediščino je ocenil, da je bil Oglej eno izmed največjih in najbogatejših mest rimskega cesarstva, ki obenem predstavlja tudi najbolj popoln primer antičnega rimskega mesta na Sredozemlju, saj je v veliki meri še nedotaknjeno ter zakopano pod zemljo. Kompleks patriarhalne bazilike Ogleja kaže na odločilno vlogo, ki jo je mesto odigralo pri širjenju krščanstva v Evropi v zgodnjem srednjem veku.



Oglej, rimska bivališča



Fundacija Oglej (www.fondazioneaquileia.it), v katero so investirali Ministrstvo za kulturno dediščino in dejavnosti, Regija Furlanija-Juljska krajina, Pokrajina Videm, Občina Oglej ter Nadškofija Gorica, je bila ustanovljena spomladi leta 2008 z nalogo, da ohranja in promovira izjemno arheološko dediščino Ogleja, ki je bil leta 1998 uvrščen na prestižni *UNESCOV Seznam svetovne dediščine*.

Bazilika

Oglejska bazilika se odlikuje po svoji izjemni arhitektonski zasnovi. Njene temeljne linije poosebljajo vizijo škofa Poppa (škof/patriarh, 1019-1042), ki jo je posvetil leta 1031. Korenine bazilike segajo nazaj vsaj od konca 4. stoletja, ko je bila skoraj tako velika, kot je sedaj, neodvisno od prečne ladje in apside s spodaj ležečo kripto. Projekt, ki ga je v 11. stoletju izvedel Poppo, je tako obsegal rekonstrukcijo fasade s centralnim dvodelnim oknom ter apside s čudovitimi freskami. Notranje kolonade z desetimi stebri so dobile nove kapitele. Dodatna dela so bila izvedena po potresu leta 1348. Leta 1909 so do nivoja prezbiterja odstranili tla, ki jih je dal postaviti Poppo, da bi se tako razkril mozaik konstantinskega kompleksa, ki se je nahajal približno meter pod njimi.

Talni mozaik

Talni mozaik bazilike, ki so ga razkrili ob prelomu 19. stoletja, predstavlja eno najbolj spektakularnih relikvij iz primitivnega prostora za bogočaščenje, postavljen pa je bil po nalogu škofa Teodorja takoj po Odredbi o strpnosti (leta 1313). Kompleks sestoji iz dveh vzporednih dvoran (drugo je mogoče videti v kripti izkopavanj) ter dvorane, ki ju povezuje, približno eliptičnega baptisterija (ta je zaprt za javnost) ter večih prostorov, ki so bili morebiti del škofove rezidence. Mozaik v Teodorjevi južni dvorani se razprostira



Oglej, bazilika in trg Capitolò





Oglej, talni mozaikv baziliki

na površini 760 kvadratnih metrov in je največji talni mozaik na področju Zahodnega rimskega cesarstva. Razdeljen je na štiri dele in ima dominanten napis, posvečen Teodorju, z njegovimi prisposodobami in ne vedno lahko razumljivimi podobami pa ponuja praktično pot do večnega odrešenja.

Kripta s freskami

Verjetno je bila zgrajena v začetku 9. stoletja, v 11. stoletju pa so jo predelali v sedanjo obliko. Ta kripta, ki se nahaja pod visokim oltarjem bazilike, se deli na srednjo cerkveno ladjo in dve bočni ladji s pomočjo šestih stebrov, ki podpirajo križne oboke. Tako zidovi kot strop so popolnoma prekriti

z veličastnimi freskami, ki so verjetno bile poslikane proti koncu 12. stoletja.

Kripta izkopavanj

Tako imenovana „*Cripta degli scavi*“ je bila odkrita v okviru arheoloških izkopavanj okoli zvonika. V arheološkem območju prevladujejo ostanki kompleksa Teodorjeve bazilike (datirana po letu 313). Tukaj so vključeni tudi severna dvorana, v kateri je del stopnic, ki vodijo v zvonik, ter srednji prostor in drugi objekti in mozaiki, tako iz bogočasnega dela kot iz škofove rezidence. Na višjem nivoju so prav tako vidni ostanki velike bazilike iz časa po Teodorju. Zgrajena je bila



Oglej, Jona - biblijska pripoved (talni mozaik v baziliki)

sredi 4. stoletja, da bi se nadomestila Teodorjeva cerkev, ob strani pa je nastala nova krstilnica.

Krstilnica

Zunanja krstilnica izvira iz konca 4. stoletja, ko je bila zgrajena južna bazilika po Teodorju. Ohranjena je samo spodnja polovica. Od zunaj je bila krstilnica kvadratna, od znotraj osmerokotna, na vogalih pa je bila opremljena s polkrožnimi nišami. Današnji bazen je heksagonalen. V bazen vodijo tudi stopnice, ki služijo pri potopitvenem krščenju, okrog njih so pozneje, morda v 9. stoletju, zgradili stebre.

Südhalle (Južna Sobana)

Ob bokih krstilnice sta dve veliki, simetrični, pravokotni sobani, ki zaključujeta kompleks velike bazilike. Odkriti sta bili leta 1893, avstrijski arheologi, ki so ju odkrili, pa so ju poimenovali Nordhalle (severna sobana) ter Südhalle (južna sobana). Obe sobani sta bili opremljeni s talnim mozaikom, datiranim na konec 4. stoletja ali začetek 5. stoletja. Talni mozaik Südhalle (južne sobane) je dostopen za javnost šele od leta 2011, ko je bil razstavljen v posebej za to zgrajenem muzeju, čeprav je bil odkrit pred več kot stotimi leti. Ta veliki mozaik je sestavljen iz treh delov. V dveh bočnih delih je



mreža, v kateri se izmenjujejo krogi in mandljaste glorijske. Vzorec v centralnem delu temelji na osmerokotnikih, ki vsebujejo podobe živali, med katerimi je tudi jagnje, povezanih z zamotanim nizom rombov in paralelogramov. Čudoviti mozaični fragment, ki prikazuje pava in se trenutno nahaja na zidu v Südhalle muzeju, je nekoč krasil apsido dolgega prehoda (ali narteks) med tem in baziliko.

Zvonik

Zvonik oglejske bazilike, ki je visok 73 m, se veličastno dviguje nad furlansko planoto. Zgraditi ga je dal patriarh Poppo, verjetno skupaj z baziliko ali kratek čas za tem. Zvonik je bil zgrajen s sekundarno uporabljenim materialom iz drugih rimskih objektov, predvsem iz amfiteatra. Prvotno je bil to enostaven stolp s prostorom za zvonove, pokrit z nizko čopasto streho. Sčasoma so dodali stopnice, da bi tako utrdili bazo (14. stoletje), v prvi polovici 16. stoletja pa so pod patriarhi iz beneške družine Grimani prenovili prostor za zvonove.

Kapitolinski Trg

Trg je bil v srednjem veku središče dogajanja v Ogleju. Omejen z impozantnimi zgradbami bazilike, krstilnice in zvonika je zavzel prostor nekdanje škofove palače in štiristranskega stebrišča bazilike na severu (druga polovica 4. stoletja). Njegove bistvene linije so poustvarili v nedavni prenovi območja (2008-9), pri čemer so uporabili bele kamnite plošče. Trg je bil v srednjeveškem obdobju manjši, kot je danes. Vzhodni del do zvonika so dolga leta uporabljali kot pokopališče.



Oglej, forum



Trg Patriarhata

Južno od kompleksa bazilike se razprostira travnata površina, ki se imenuje *Piazza Patriarcato*. Do sredine 18. stoletja so se tu nahajali pomembni preostanki impozantne rimske javne zgradbe (prvotno 66 x 90 m). Zgradbo s preloma 3. stoletja so uporabljali predvsem kot skladišče za hrano, ki ni bila namenjena zgolj prehrani mesta, temveč so jo uporabljali tudi za vojsko, ki je patroljirala ob donavski meji cesarstva. V srednjem veku so vsaj del te antične zgradbe pripojili patriarhalni palači.

Forum

Forum, srce političnega, upravnega in družbenega življenja mesta, je bil trg, katerega prva gradbena faza sega v davno 2. stoletje pred našim štetjem. V prvi polovici 1. stoletja našega štetja je trg dobil še dandanašnji prepoznaven videz z arkadami, ki ga obkrožajo z vsaj treh strani. V smeri proti vzhodu in zahodu so se številne delavnice odpirale na stebrišče; proti jugu se je bazilika razprostirala po celotni širini trga. O severni strani vemo bore malo razen tega, da se je tam nahajala okrogla gradnja s stopnicami, ki je bila identificirana kot Comitium, prostor za sestankovanje v obdobju rimske republike.

Rečno Pristanišče

To je eno najbolj ohranjenih rimskih pristanišč na reki Natisone/Torre, ki je tekla okoli vzhodnega dela antičnega mesta in je bila na tem mestu široka skoraj 50 metrov. Objekti so bili izkopani v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Na desnem bregu reke se raztezajo v dolžini preko 300 metrov ter gledajo proti zadnji strani vzhodnega boka republikanskega obzidja. Rečno pristanišče je bilo zgrajeno na starejšem objektu, na začetku 1. stoletja našega štetja pa so ga popolnoma pre-

delali in zgradili nov pristaniški kompleks, za njim pa še dolgo zgradbo, ki je bila odprta na rečni strani. Konstantin Veliki je nadaljeval z deli, čeprav je samo nekaj let pozneje zidana obala izginila pod novim mestnim obzidjem. Kanal se je zoževal, pristanišče pa so sčasoma nehali uporabljati.

Via Sacra

Tako imenovana „*Via Sacra*“ (Sveta ulica) je arheološka pot, ki obuja spomine in v senci velikih cipres pelje iz rečnega pristanišča do območja bazilike. Ustvarili so jo v tridesetih letih prejšnjega stoletja, pri čemer so uporabljali zemljo, izkopano v pristanišču. Ta pot naj bi ustvarila povezavo med rimskimi starinami, vojaškim pokopališčem iz let 1915-18 ter kompleksom bazilike z izrednimi ostanki iz obdobja zgodnjega krščanstva.

Grobišča

Edini del nekropole, ki ga je trenutno mogoče obiskati v Ogleju, je sestavljen iz petih ograjenih grobnih celot vzdolž sekundarne poti, ki pelje iz mesta. Ta grobišča z različno dolžino in enako globino so bila v lasti različnih oglejskih družin (Stazius, anonimno, Julius, Trebius in Cestius). Glede na spomenike, ki so še danes vidni, in z ozirom na izkopane grobove (1940-41), je mogoče zaključiti, da so bile grobne celote v rabi od 1. stoletja našega štetja naprej. Četrto grobišče po vrsti je bilo v rabi vsaj do 4.-5. stoletja.

Arheološki Muzej

Nacionalni arheološki muzej v Ogleju so odprli leta 1882 v hiši, kjer se še vedno nahaja, vili Cassis-Faraone. Predmeti so razstavljeni v treh nadstropjih, v dvanajstih sobanah, nadaljujejo pa se v galeriji lapidarija (1898). Del skladišč je prav



Oglej, rimska nekropola

tako odprt za javnost, z novimi razstavami, kot je oddelek *Via Annia* (glavna cesta iz Veneta), ki je bil odprt leta 2011. Notranjost muzeja so temeljito renovirali leta 1955, razstavne prostore pa nenehno modernizirajo in osvežujejo, da bi tako zagotovili nove načine proučevanja antičnih ostankov.

Zgodnjekrščanski Muzej

Zgradba, v kateri se od leta 1961 nahaja oglejski Zgodnjekrščanski muzej, predstavlja zadnjo strukturno spremembo, izvedeno v petnajstih stoletjih na krščanskem bogočasnem mestu, zgrajenem proti koncu 4. stoletja izven mestnega obzidja. Obiskovalci si lahko ogledajo ta cerkveni objekt in njegove mozaike skupaj z razstavo krščanskih nagrobnih napisov iz različnih delov Ogleja. V muzej nas pripelje čudovit kratek sprehod iz preteklosti v sedanost, vzdolž „*Vie Sacre*“, ki je bila zgrajena leta 1934 z zemljo iz pristaniških izkopavanj; pot sledi teku reke Natisone/Torre.

Pokopališče Herojev

Za apsidno baziliko, omejeno s srednjeveškim mestnim obzidjem, se nahaja pokopališče vojakov, padlih v prvi svetovni vojni. Urejeno je bilo v začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja, na njem pa je pokopanih na stotine italijanskih vojakov, ki so padli na kraški fronti. Obkrožena z lovorjem in cipresami, vzdolž mejnega zidu pokopališča, se nahaja grobnica desetih neznanih vojakov, ki so bili tukaj pokopani 4. novembra leta 1921. Truplo enajstega vojaka, ki ga je izbrala gospa Maria Bergamas v imenu vseh italijanskih mater, ki so izgubile sinove med prvo svetovno vojno, so z vlakom prepeljali iz Ogleja v Rim, kjer so ga isti dan pokopali pri spomeniku Vittoriano. Maria Bergamas (1867-1952) je pokopana ob spomeniku desetim neznanim vojakom.



NACIONALNI PARK BUTRINT

Narava in arheologija

Območje okoli antičnega mesta Butrint v južni Albaniji ni le dom številnih globalno ogroženih vrst, temveč ima tudi bogato kulturno zgodovino, kar opravičuje njegovo imenovanje na UNESCOV Seznam svetovne dediščine. Nacionalni park obsega veliko raznolikost naravnih, polnaravnih in umetnih habitatov, kot so sladkovodna močvirja, trsje, sredozemski gozdovi in makija, orna zemlja, terasasti nasadi sadnih dreves, obalne vode s kamnito in peščeno obalo, odprta halofitska zemljišča itd. Ti habitati nudijo zavetišče številnim vrstam živali in rastlin, vključno z vrstami globalnega in regionalnega pomena, zaradi katerih je področje Butrinta eno najpomembnejših območij za biotsko raznovrstnost v Albaniji.



Butrint, pogled z zraka





Starodavno mesto Butrint je bilo prvič razglašeno za kulturni spomenik leta 1948; leta 1999 je prišlo na UNESCOV Seznam svetovne dediščine, leta 2003 pa je mokrišče, vključno z delom lagune ter obalnega področja Butrinta, rtičem Stillo, prišlo pod okrilje Ramsarske konvencije, proglasili pa so ga tudi za Nacionalni park (kategorija II v sklopu IUCN kategorizacije upravljanja zaščiteneh področij). Zaradi njegovega pomena za ohranitev arheološke in zgodovinske dediščine, je bil leta 1992 Butrint uvrščen na UNESCOV Seznam svetovne dediščine. Kulturni pomen pokrajine ter arheološkega okolja je bil priznan s povečanjem območja, uvrščenega na seznam, na 2900 hektarjev.

Park narave Butrint

Park je izrednega pomena za ohranitev globalne biotske raznovrstnosti, saj tam živi 16 ogroženih rastlinskih in 14 globalno ogroženih živalskih vrst. Področje mokrišča je bilo oblikovano s tektonsko laguno, ki obsega 1600 hektarjev; Butrintsko jezero je obdano z gozdnatimi hribi, gorami, sladkovodnimi in slanimi močvirji, s kanalom Vivari pa je povezano s krfsko morsko ožino. V povprečju je „jezero“ 14 metrov globoko (največ 22 metrov), naravni kanal Vivari pa je širok do 100 metrov.

Arheološki ostanki Butrinta so del naravne gozdne pokrajine s kompleksnim ekosistemom, ki je odvisen od bližnjega sladkovodnega jezera Butrint ter kanala Vivari, ki odvaja vodo iz jezera v Jonsko morje. Prav ta kombinacija zgodovinskih spomenikov in naravnega okolja daje Butrintu njegov edinstven pečat pokrajine s spomeniki, ki so bili priljubljeni že v času, ko so jih obiskovali turisti z Anglije na svojem velikem popotovanju po celini v 18. in 19. stoletju.

V območju Butrinta se nahaja 16 ogroženih rastlinskih vrst, vključno z *Agrimonia eupatoria*, *Capparis spinosa* ter *Laurus*

nobilis. Na tem področju lahko prav tako opazimo 12 redkih vrst kot so *Alkano corcyrensis* SE in *Limonium anfracium* ter štiri manj znane vrste, kot je *Scabiosa epirota*. Park nudi zavetje vrstam, ki so ogrožene na globalnem nivoju (dve kritično ogroženi vrsti, dve ogroženi ter deset ranljivih vrst), kot sta *Rhinolophus* ter *Myotis*.

Butrint vzdržuje 17 % albanskih vrst; park je še posebej impresiven, kar se tiče dvoživk, plazilcev, ptic in sesalcev (vključno z volkom), prav tako pa je to edino mesto v Albaniji, kjer živijo *rana epirotica*, *testudo marginata*, *eryx jaculus* in *podarcis taurica jonica*.

Butrintski zaliv ter močvirje Vrina sta za ptice pomembna, saj se tam krmijo in najdejo zatočišče. V zimskem času jate vodnih ptic uporabljajo plitve vode, med njimi pa so evropski škurh, rdečeno-raca, sivi deževnik in priba. V letu 2003 je to mednarodno pomembno mokrišče prišlo pod okrilje Ramsarske konvencije.

Legende ter zgodovina Butrinta

Butrint je mikrokozmos mediteranske zgodovine, ki predstavlja vzpon in padec velikih imperijev, ki so prevladovali v regiji. Danes je to amalgam spomenikov, ki predstavljajo več kot 2000 let dolgo obdobje, ki se začne s helenističnimi templji iz 4. stoletja pred našim štetjem, sega pa do turških obrambnih utrd iz zgodnjega 19. stoletja.

V skladu s klasično mitologijo so *Buthrotum* ustanovili izgnanci, ki so bežali po padcu Troje. Ob njihovem prihodu je Priamov sin Helenus žrtvoval vola, ki se je ranjen le s težavo prebil na kopno, kjer je umrl na plaži. To so ljudje interpretirali kot dobro znamenje ter to mesto poimenovali *Buthrotum*, kar pomeni „ranjeni vol“. Vergilijeva epska pesnitev Eneida opisuje, kako je Eneas na svoji poti v Italijo obiskal Butrint.

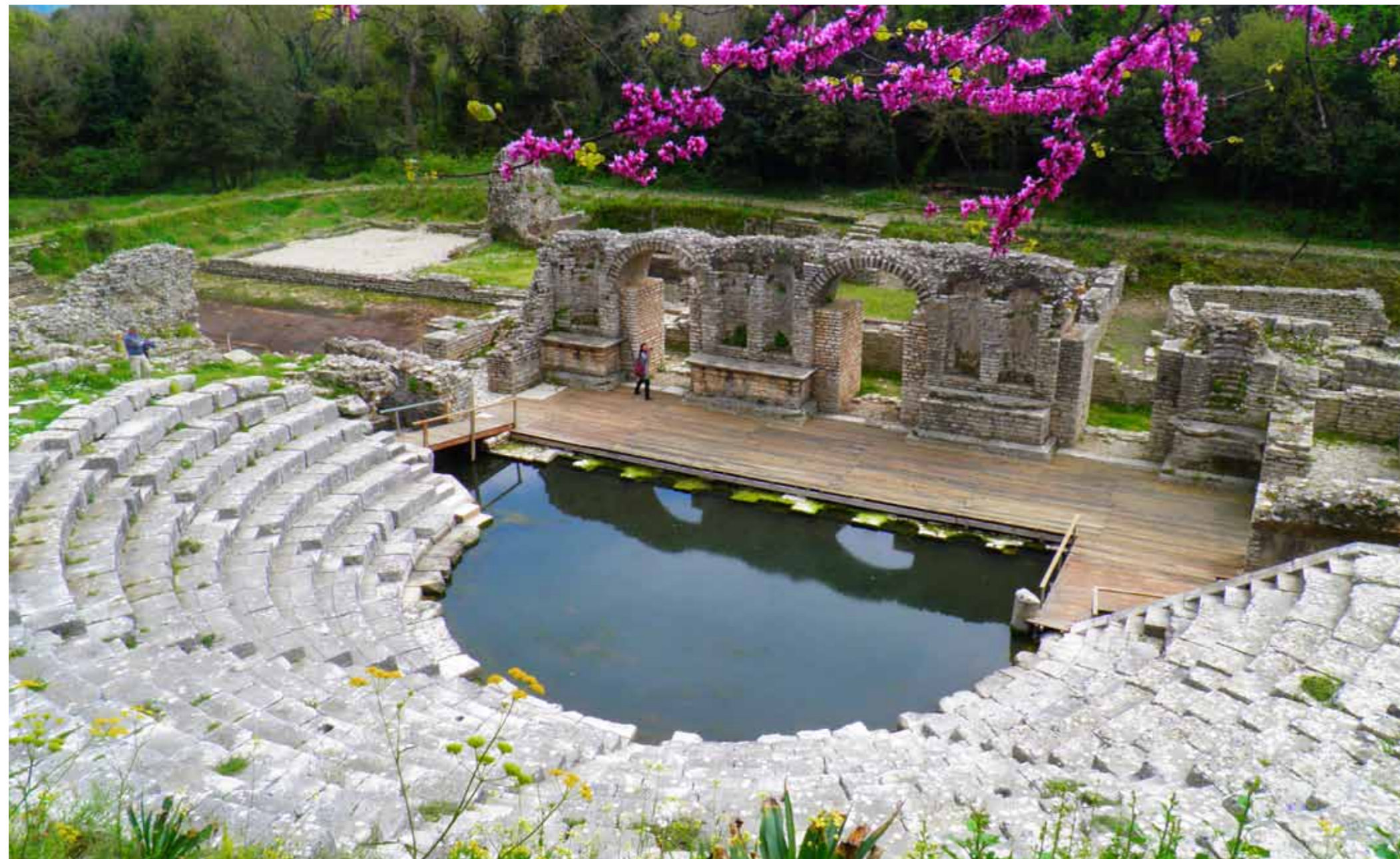


Butrint, arheološko najdišče





Butrint, gledališče



Rast Butrinta in njegovo zgodnjo slavo moramo pripisati svetišču, posvečenemu bogu medicine Asklepiju, ki je bilo ustanovljeno v 4. stoletju pred našim štetjem. Svetišče je stalo na južnem pobočju hriba, na katerem se je nahajala akropola. Verniki so hodili v svetišče, da bi ozdraveli, pri tem pa so puščali simbolična darila in denar bogu ter njegovim duhovnikom. Svetišče je tako odigralo ključno vlogo pri nastanku in širjenju mesta, sveto moč butrintske vode pa so občudovali, dokler je obstajalo mesto. Nimfe, ki so jim posvetili več spomenikov na izvirih, so naravna božanstva, ki so še posebej povezana z vodo. Zgleda, da je bilo čaščenje nimf še posebej priljubljeno okoli Butrinta, kar je povsem razumljivo glede na njegove tesne povezave z vodo. V bližini Konispolija, južno od Butrinta, so odkrili tudi jamo z več votivnimi figuricami.

Do 4. stoletja pred našim štetjem je *Buthrotum* pridobil na pomembnosti, okoli leta 380 pred našim štetjem pa je bilo naselje utrjeno z dolgim novim obrambnim obzidjem s petimi vrati, ki je obdajalo površino štirih hektarjev. Leta 228 pred našim štetjem so v mestu zavladali Rimljani, v 1. stoletju pred našim štetjem pa je mesto postalo del province Makedonije. Julij Cezar je ustanovil kolonijo ter tam naselil svoje veterane okoli leta 45 pred našim štetjem, cesar Avgust pa je podvojil tako velikost mesta kot število rimskih naseljencev v njem. Med novo zgrajenimi stavbami lahko najdemo akvedukt, kopeli, hiše ter nimfeum.

V 3. stoletju je potres razdejal velik del mesta, kar je pomenilo začetek njegovega počasnega, vendar nepretrganega propada. V zgodnjem 6. stoletju je *Buthrotum* postal škofijski sedež, na novo pa je bila zgrajena velika krstilnica, ena največjih paleokrščanskih zgradb tega tipa. Do 12. stoletja so v mestu vladali Bizantinci, zatem pa je mesto večkrat menjalo vladarje, ker je bilo na strateški točki na





jadransko – jonski morski poti. Do leta 1912, ko je Albanija postala neodvisna, so mesto oblegali tako Benečani (do leta 1796) kot Turki.

Helenistični Butrint – gledališče

Gledališče v Butrintu je bilo naslonjeno na pobočje hriba z akropolo, ki gleda na Vivari kanal. Uporaba naravnega naklona hriba pri gradnji gledališča je ponudila praktično rešitev za prostor s sedežnimi mesti, kar je obenem skupna značilnost antičnih grških gledališč. Prvo gledališče je bilo

verjetno manjših dimenzij. V 3. stoletju pred našim štetjem so gledališče povečali tako, da se je sedežni prostor (*cavea*) razširil vse do stavbe zakladnice. Razpored sedežev je bil hierarhičnega tipa; sedeži, ki so bili najbližje odru, so bili rezervirani za najbolj prominentne meščane. V butrinskem gledališču je bila prva vrsta sedežev opremljena s podnožniki in okrašena z lepimi levjimi tacami, medtem ko so bili od odra bolj oddaljeni sedeži v obliki enostavnih blokov.

Predstave se niso odvijale na ravnem okroglem prostoru (*orkester*), temveč na dvignjenem odru (*scaenae frons*). V rimskem obdobju je bila stavba z odrom močno predelana

Butrint, krstilnica



Butrint, obrambni stolp

in je postala bolj globoka ter vsaj dve nadstropji visoka. Vse tri velike odprtine, ki so vidne danes, so bile bodisi vhodi ali izhodi za nastopajoče igralce, v nišah pa je bilo obilje skulptur. Prav tako je bil v rimskem obdobju povečan avditorij, da bi lahko sprejel naraščajoče število prebivalcev mesta. Hodniki, ki so z obeh strani odrske stavbe vodili v gledališče, so bili obokani. Še vedno ni znano, kdaj je gledališče prenehalo delovati, vendar se je to verjetno zgodilo v obdobju pozne antike, kot drugod v sredozemskem svetu. Vsekakor se zdi, da je bil proces rušenja tega objekta dolgotrajen, isto pa velja za uporabo tako pridobljenega materiala v sekundarne namene.

Zgodnjekrščanski Butrint – krstilnica

V 5. stoletju našega štetja je krščanstvo v Butrintu cvetelo, mesto pa je imelo svojega lastnega škofa. Krstilnica, ki je bila sezidana v drugi četrtini 6. stoletja, je bila morda delo mojstrov iz bližnjega Nikopolisa. Italijanska arheološka misija jo je odkrila leta 1928. Po velikosti je to druga krstilnica v Vzhodnem rimskem cesarstvu, največja je seveda tista v sklopu Hagije Sofije v Carigradu. Vsak vidik tako arhitekture kot dekoracije (mozaik na tleh) krstilnice simbolizira krstni obred, z bolj oddaljeno fontano, ki predstavlja izvir



Butrint, beneška trdnjava



večnega življenja. Izredni večbarvni talni mozaik krstilnice v Butrintu predstavlja najpopolnejši in najbolj kompleksen talni mozaik med še ohranjenimi krstilnicami iz tega obdobja. Celotni vzorec na tleh je iz sedmih trakov, ki krožijo okoli krstilnega bazena v središču. Skupaj z osmim trakom predstavljajo krščansko številko, sinonimno za odrešenje in večnost. Pozornost obiskovalca, ki prečka prag glavnega vhoda, se usmeri na dva velika pava v vitici, ki raste iz velike vaze. Pava simbolizirata raj ter nesmrtnost, vaza in grozdje pa evharistijo in Kristusovo kri. V srednjeveškem obdobju je bila zgradba precej spremenjena s kamnitimi stebri ter novo polkrožno apsidno. Povrh talnega mozaika so postavili kamnite plošče. Drugod po mestu so do sedaj odkrili še osem cerkva, najbolj zanimiva je tista, ki se nahaja na ravnini nasproti Vivari kanala.

Butrint v zgodnjem novem veku – beneška trdnjava

V 14. stoletju so Benečani zgradili trdnjavo na vrhu hriba, ki se nahaja na zahodnem koncu širokega ravnega prostora antične akropole. Glavna srednjeveška zgradba v Butrintu – grad na akropoli – je v veliki meri rekonstrukcija iz tridesetih let prejšnjega stoletja: veliki stolp v peterokotnem prostoru z zidovi opremljenimi s strelnimi linami. Vendar pa nam deli prvotnega zidu, skupaj s skico, ki jo je izdelal Edward Lear leta 1857, in fotografijami, ki jih je izdelal italijanski arheolog Luigi Maria Ugolini v dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja, posredujejo močno prvotno obliko trdnjave z visokimi stolpi ter sosednjimi grajskimi dvorišči.

S trdnjave je bilo mogoče nemoteno opazovati krfsko ožino ter Vivari kanal. Starejše zgradbe so podrli, da bi tako naredili prostor za nov grad, ki je sprva bil utrjen in ograjen prostor s stolpi ter enim osrednjim grajskim stolpom z dvema nadstropji. Pozneje so v sklopu ograjenega prostora sezidali še drugi stolp (znan samo iz Ugolinijevih zapisov), ki je mogoče služil kot rezidenca graščinskemu oskrbniku. Stolp so v tridesetih letih prejšnjega stoletja Italijani preuredili v stanovanje za arheologe, ki so delali na tem najdišču, uredili pa so tudi majhen muzej. Butrintski muzej, ki se nahaja znotraj obnovljenega gradu na akropolskem hribu, je bil prenovljen in ponovno odprt leta 2005, sedaj pa v modernih in elegantnih prostorih omogoča vpogled v bogato in zapleteno zgodovino mesta. S pomočjo ilustracij, ki so bile posebej naročene, ter arhivskega materiala si lahko v muzeju ogledamo zgodovino Butrinta kot mikrokozmosa sredozemske zgodovine, tesno povezanega z lokacijo znotraj lagunske mikro-regije in krajine.

KRF

Izvirnost in popolnost grškega mesta

Staro mesto Krf na otoku Krfu ob zahodni obale Albanije in Grčije se nahaja na strateškem položaju pri vходу v Jadransko morje, njegove korenine pa segajo v 8. stoletje pred našim štetjem. Tri mestne utrdbe, ki so jih zasnovali priznani beneških inženirji, so štiri stoletja dolgo branile pomorske trgovske interese Beneške republike pred Otomanskim cesarstvom. Utrdbe so bile večkrat popravljene in deloma obnovljene, nazadnje pod britansko upravo v 19. stoletju. Predvsem neoklasicistični stanovanjski fond starega mestnega jedra je deloma iz beneškega obdobja, deloma pa iz poznejših časov, zlasti iz 19. stoletja. Kot utrjeno sredozemsko pristanišče je krfski mestni in pristaniški kompleks znan po svoji popolnosti in izvirnosti. Tretjino območja starega mestnega jedra zavzema Spianada (Esplanada), ki leži med staro trdnjavo



Krf, pogled z zraka na mesto



Krf, center mesta

in pozidanim območjem, leta 1628 pa je bila razširjena na sedanjo velikost, ko so zaradi obrambnih razlogov porušili večje število hiš. Spianada, največji odprti prostor v mestu, je okrašena z drevesi in okrasnimi vrtovi iz 19. stoletja, kot taka pa je tesno povezana z mestno zgodovino. Morje in drevesa, gozdovi, oljčni nasadi in druga vegetacija mestne pokrajine so pomembni elementi naravnega okolja. Nekatere privlačnosti varovalnega pasu so tesno povezane z zgodovino mesta, naprimer stara pokopališča, hriba Sotiros in Avrami ter parka Garitsa in Anemomylos. Ta edinstvena kulturna celota velike estetske vrednosti

je bila vpisana na Seznam svetovne dediščine 31. julija 2007, grško Ministrstvo za kulturo pa je razglasilo, da je to “zgodovinski spomenik, ki ga je treba ohraniti”.

Kompleks utrd in starega mestnega jedra Krfa se nahaja na strateški lokaciji ob vhodu v Jadransko morje. Zgodovinsko gledano segajo njegove korenine v 8. stoletje pred našim štetjem in do bizantinskega obdobja. Zategadelj je bil predmet različnih vplivov in prostor, kjer so se mešali razni narodi. Od 15. stoletja je bil Krf pod beneško oblastjo približno štiri stoletja, nato je oblast v mestu dobila



Krf, Trg herojev borbe za Ciper

Francija, sledila ji je Velika Britanija, nazadnje pa Grčija. Ob različnih priložnostih je Krf moral braniti beneško pomorsko cesarstvo pred otomansko vojsko. Krf je odličen primer utrdbene tehnike, ki jo je zasnoval arhitekt Michele Sanmicheli, svojo vrednost pa je ta tehnika pokazala pri praktičnem vojskovanju. Krf ima posebno identiteto, ki se zrcali na modelu njegovega utrdbenega sistema in v njegovi neoklasicistični stavbni dediščini. Kot tak se lahko postavi ob bok drugim večjim sredozemskim utrjenim pristaniškim mestom. Vpis na Seznam svetovne kulturne dediščine je bil v skladu s kriterijem (iv): mestni in pristaniški kompleks

Krfa, kjer prevladujejo utrdbe iz beneškega obdobja, predstavlja primer arhitekture izjemne univerzalne vrednosti, tako glede izvirnosti kot popolnosti. Obdržana je bila splošna oblika utrdb z ostanki iz obdobja beneške okupacije, vključno s Staro Citadelo in Novo Utrdbo, predvsem pa so vidni posegi iz časov britanske okupacije. Sedanja oblika tega kompleksa je rezultat del, ki so bila izvedena v 19. in 20. stoletju. Izvirnost in popolnost urbanega tkiva sta predvsem neoklasicističnega kova. Za varovanje dediščine je odgovornih več ustanov kot tudi ustrezni odločki. Med njimi so grško Ministrstvo za kulturo (ministrska odločba



Krf, palača Sv. Mihaela in Sv. Jurija

iz leta 1980), Ministrstvo za okolje, prostorsko načrtovanje in javna dela (predsedniški odlok iz leta 1980) ter Občina Krf (predsedniški odlok iz leta 1981).

Starodavni Grki, Rimljani in Bizantinci

Na Krf, prvi izmed Jonskih otokov ob vhodu v Jadransko morje, se je najprej naselila skupina **Eretrijcev** (775-750

pred našim štetjem). Leta 734 pred našim štetjem so Korinčani južno od današnjega Starega Mesta ustanovili kolonijo, imenovano **Kerkyra**. Mesto je postalo pomembna pomorska točka in trgovska postojanka **na poti** v Sicilijo, v Iliriji in Epiru pa je ustanovilo nove kolonije. Obala Epira in Krf sam sta prišla pod oblast rimske republike (229 pred našim štetjem) ter sta bila odskočna deska za širitev Rima proti vzhodu. V času vladavine Kaligule sta dva učenca Apostola Pavla, Sv. Jason, škof Ikonija, in Sosipater, škof Tarsusa, na

otok uvedla krščanstvo. Krf je padel pod Vzhodno cesarstvo v času delitve leta 336 in tako se je začelo dolgo obdobje neurejenih razmer, med katerimi so **ga napadli in oropali Goti** (l. 551). Prebivalstvo je postopoma zapustilo staro mesto in se preselilo na polotok, nad katerim se dvigata dva vrhova (korifi), kjer danes stoji starodavna citadela. Benečani, ki so začeli igrati bolj odločilno vlogo na južnem Jadranu, so prišli na pomoč propadajočem Bizancu, s tem pa so na prikladen način zaščitili lastno trgovino s Carigradom pred

normanskim knezom Robertom Guiscardom. Krf so zavzeli Normani leta 1081, pod okrilje Bizantinskega cesarstva pa se je vrnil leta 1084. Po četrti križarski vojni in opustošenju Carigrada s strani križarjev leta 1204 je Bizantinsko cesarstvo razpadlo, v zameno za njihovo vojaško podporo pa so Benečani dobili vsa mornariška oporišča, potrebna za nadzor nad Egejskim in Jonskim morjem, vključno s Krfom, ki so ga na **kratko zasedali** med leti 1204 in 1214.

Srednjeveški vladarji: Normani, Anžuvinci, Benečani

V naslednjega pol stoletja je otok padel pod oblast epirskih despotov (1214-1267), nato pa so na njem vladali Anžuvinci iz Neaplja (1267-1368), ki so ga uporabili za doseg svojih ciljev, tako proti Bizantinskemu cesarstvu kot **Beneški republiki**. Malo srednjeveško mesto je tako raslo med dvema utrjenima vrhovoma, bizantinskim Castel da Mare in anžuvinskim Castel di Terra, v zavetju obrambnega zidu, utrjenega s stolpi. Pisani viri iz prve polovice 13. stoletja govorijo o ločitvi upravne in verske oblasti med prebivalci citadele in tistimi iz obrobni delov mesta, kjer je zdaj Spianada. Da bi uveljavila svojo pomorsko in gospodarsko moč na južnem Jadranu, je Beneška republika izkoristila notranji razdor v Neapeljskem kraljestvu, da bi prevzela nadzor nad Krfom (1386-1797). Dela na opredelitvi, izboljšanju in širitvi srednjeveškega utrjenega perimetra odražajo ekonomsko in strateško vlogo, ki jo je igral Krf v štirih stoletjih beneške okupacije. V začetku 15. stoletja so bile aktivnosti osredotočene na srednjeveško mesto, z razvojem pristaniških objektov (doki, pristani in arzenali), nadaljevale pa so se s prenovno obrambnih utrd. Na začetku naslednjega stoletja je bil izkopen kanal, ki je odrezal srednjeveško mesto od njegovih predmestij.

Po obleganju mesta s strani Turkov leta 1537 ter požigu predmestij se je začel nov program del, da bi se citadela še dodatno izolirala, njene obrambne sposobnosti pa okrepile. Zemeljski pas (danes imenovan Spianada), ustvarjen leta 1516, se je povečal z rušenjem hiš, ki so stale nasproti zidov citadele, dva nova branika sta bila postavljena na nabrežju kanala, višino obzidja so znižali, na mesto dveh utrdb pa so postavili nove objekte. Dela, ki so temeljila na načrtih Michele Sanmichelija (1487-1559), so bila končana leta 1558, s čimer je bila mestna obramba modernizirana v skladu s hitrim napredkom topništva v zadnjih desetletjih. Še eno obleganje s strani Turkov leta 1571 je pripeljalo Benečane do tega, da so se odločili za velik projekt, ki je zajemal srednjeveško mesto, njegova predmestja, pristanišče ter vse vojaške zgradbe (1576-1588). Ferrante Vitelli, arhitekt savojskega vojvode, je postavil utrdbo (Nova utrdba) na

nizkem griču Sv. Marka, zahodno od starega mesta, da bi tako imel pod nadzorom okoliško ozemlje in morje, kot tudi 24 predmestij, obdanih z jarkom in obzidjem z braniki ter štirimi vrati. Zgrajenih je bilo več stavb, tako vojaških kot civilnih, pristanišče Mandraki iz 15. stoletja pa je bilo prenovljeno in razširjeno. Obenem so srednjeveško mesto prilagodili, da služi bolj specifičnim vojaškim namenom (katedralo so v 17. stoletju premestili v novo mesto); s tem je postalo Stara Citadela. Med letoma 1669 in 1682 so okrepili obrambni sistem na zahodu z dodatnim zidom, delom vojaškega inženirja Filippa Vernade. Leta 1714 so Turki poskušali ponovno zavzeti Moreo (Peloponez), toda odpor Benečanov se je povečal, ko so se turške sile napotile proti Krfu. Podpora krščanskih pomorskih flot in avstrijska zmaga na Madžarskem leta 1716 sta pomagali rešiti mesto.

Moderni Krf: Francozi, Britanci, Kraljevina Grška

Sporazum iz Campo Formija (1797) je zaznamoval konec Beneške republike, s tem pa je Krf prišel pod francosko oblast (1797-1799), dokler se Francija ni umaknila pred rusko-turškim zavezništvom, ki je utemeljilo Državo Jonskih otokov, katere glavno mesto je postal Krf (1799-1807). S preoblikovanjem teritorialnih meja v Evropi po padcu Napoleona je Krf po ponovni kratki vladavini Francozov (1807-1814) postal britanski protektorat za naslednjih petdeset let (1814-1864). Kot glavno mesto Združenih držav Jonskih otokov je Krf izgubil svoj strateški pomen. Pod vodstvom britanskega visokega komisarja Sira Thomasa Maitlanda (1816-1824) se je razvojna dejavnost osredotočila na Spianado; njegov naslednik, Sir Frederic Adam (1824-1832), je začel z javnimi deli (gradnja vodovoda, prestrukturiranje Stare Citadele in dodajanje novih voja-

Krf, palača Kapodistrias



Krf, Stara trdnjava

ških objektov na račun beneških stavb, obnova in gradnja mestnih stanovanj) in reorganizacijo izobraževalnega sistema (nova Jonska akademija je bila odprta leta 1824), kar je prispevalo k rasti intelektualnih interesov, ki so jih spodbudili Francozi med svojo okupacijo Krfa. Obenem so Britanci začeli z rušenjem zunanjih utrdb na zahodnem robu mesta in načrtovanjem stanovanjskih območij zunaj obrambnega obzidja. Leta 1864 je bil otok pripojen Kraljevini Grčiji. Iz utrdb so odstranili orožje, na nekaterih mestih pa so zrušili obzidje ter obrambne objekte. Otok je postal priljubljen počitniški cilj evropske aristokracije.

Staro mestno jedro je bilo hudo poškodovano v bombnem napadu leta 1943. K velikim ljudskim žrtvam moramo tu prišteti še ogromno materialno škodo, ki je nastala z uničenjem velikega števila hiš in javnih zgradb (jonski parlament, gledališče in knjižnica), štirinajstih cerkva in številnih stavb v Stari Citadeli.

DUBROVNIK

Obzidani Biser Jadrana

Dubrovnik je gospodarsko, kulturno in izobraževalno središče južne Dalmacije in administrativni sedež Dubrovniško-Neretvanske županije. Začetek in zgodovina gradnje mestnega obzidja Dubrovnika sta obenem tudi začetek in zgodovina razvoja Dubrovnika samega - mesta in pol, kot mu sami prebivalci Dubrovnika radi rečejo. Obzidje je bilo namreč njegov *conditio sine qua non*, kot je to za veke vekov vklesano v znamenitem napisu nad vrati, ki vodijo v trdnjavo Lovrijenac: *Non bene pro toto Libertas venditur Auro* - Svoboda ni naprodaj za nobeno zlato. Svoboda je bila ideal, ki ga je dubrovniška republika dosegla in ohranila skozi stoletja, kot je to razvidno iz napisa „Libertas“, ki je poudarjen na zastavi te male srednjeveške države, katere središče je bil Dubrovnik.



Dubrovnik, pogled z zraka

Legenda pravi, da so začetki Dubrovnika povezani s propadom antičnega mesta Epidaurus, ki se nahaja na območju današnjega Cavtata. Tamkajšnji begunci so se naselili na grebenu, imenovanem *Laus ali Raus* ter ustanovili Dubrovnik. Vendar pa arheološka najdba kovanca iz 4. – 3. stoletja pred našim štetjem, ki je bil odkrit v zgodovinskem jedru Dubrovnika, priča o obstoju naselja na tem mestu že v helenističnem obdobju. Druge numizmatične

in epigrafske najdbe iz rimskega obdobja nam potrjujejo nepretrgano nastanjenost na območju tega mesta. Najnovejše etimološke interpretacije gredo v prid tej teoriji, saj latinsko ime za Dubrovnik - *Ragusium* – izvira iz grške besede *ragousa*, ki pomeni skalnat otok, prekrit z razpokami. Slovanska različica imena mesta, „Dubrovnik“, pa izvira iz besede „dubrava“ = „gozd“, ki je nekoč prekrival pobočja hriba Srđ.

Dubrovnik, procesija ob dnevu Sv. Blaža



Prvotno naselje je bilo formirano na območju, imenovanem Sv. Marija, na najvišjem delu polotoka, ki je na zahodnem delu povezan s celino in ščiti globok zaliv, ki je kot nalašč za sidranje ladij. Ta lokacija, ki jo z morske strani definirajo strme, do 35 metrov visoke čeri, s severne strani pa veliko, dovolj strmo naravno pobočje, je zagotavljala naselju relativno varnost s tem, da je bilo mogoče sovražnike, zavojevalce ali roparje, ki so se bližali bodisi po morju ali po celini, dovolj zgodaj opaziti. To je bilo strateško mesto, s katerega je bilo možno nadzorovati promet ladij na vzhodnem Jadranu, na pomorski poti, znani že iz antičnih časov. Življenje se je razvijalo, naselje pa napredovalo tako zaradi zaščitenega zaliva, primerne za sidranje ladij, kot izvirov pitne vode na pobočjih polotoka. Legenda pravi, da je bilo prvotno naselje utrjeno s celinske strani, v začetku s pomočjo ograje iz priostrenih kolov, kasneje s kamnitim suhozidom.

Današnja velikost mesta je bila načrtovana že v 13. stoletju. Obzidje je bilo sistematično modernizirano do leta 1660, ko je bil končan zadnji bastion Sv. Štefana v južnem predelu. Obrambno obzidje, ki je 1940 metrov dolgo, sestoji iz mestnega obzidja ter šestnajstih stolpov, treh trdnjav, šest bastionov, dveh vogalnih utrdb, treh branikov z vrstami stolpičev, treh trdnjavskih jarkov, dveh krilnih trdnjav, enega valobrana ter dveh dviznih mostov. Glavni obrambni zid, ki je na posameznih mestih do 25 metrov visok, je 4 – 6 metrov debel na celinski in 1,5 – 3 m na morski strani. Svoj prispevek pri gradnji obzidja so dali številni znani ter znameniti domači in tuji gradbeniki, večina pa jih bo za vedno ostala neznana.

Zgodovinsko središče Dubrovnika s svojim mestnim obzidjem, utrdkami ter jarkom je bilo leta 1966 registrirano kot kulturna dediščina na Hrvaškem, leta 1979 pa je prišlo na **UNESCOV seznam svetovne dediščine**. Njegovih 18,8 hektarjev zemljišč je zaščitenih. Kot del UNESCOVE



Dubrovnik, kip Sv. Blaža na župnijski cerkvi



Dubrovnik,
stolp Minčeta

svetovne dediščine je potrebno arhitekturno dediščino Dubrovnika skrbno vključevati v sodobne življenjske tokove, pri čemer se upoštevajo stroga konzervatorska načela. Področja pod konzervatorsko zaščito ne smejo biti ločena od kontaktnih urbanih območij, ker morajo le-ta medsebojno funkcionalno delovati in pri tem ohranjati vizualno ravnovesje. Vsi postopki načrtovanja se morajo razvijati v neposredni povezavi z urbanih ter kulturno-zgodovinskimi vrednotami arhitektonske dediščine.

Zgodovinsko središče mesta predstavlja najbolj privlačno območje mestnega življenja, ki ga je treba nenehno obnavljati. Opustošena območja je treba oživiti, da bi se pospešila vrnitev mlajše populacije ter turistov. Z dvigovanjem življenjskega standarda je treba zagotoviti splošne socialne, izobraževalne, kulturne ter rekreacijske zmogljivosti. Racionalna in funkcionalna organizacija življenja v starem mestnem središču je odvisna od obnove obstoječih zgradb in opustošenih območij.

Analiza obstoječih športnih objektov kaže primanjkljaj le-teh tako po številu kot po raznolikosti, kar pomeni, da ne morejo zadovoljevati potreb prebivalcev in turistov. Projekt Igrišče Peline se je začel kot obnova zapuščenega otroškega igrišča in je potem privedel do odkritja pomembnega arheološkega območja pod stolpom Minčeta. Cilj obnove otroškega igrišča Peline je bil dvigniti kakovost življenjske ravni, kar naj bi vplivalo na vrnitev mlajših generacij v zgodovinsko mestno jedro. S projektom je bilo uspešno ustvarjeno sodobno, dostopno urbano območje, ki se dobro vklaplja v okoliško stavbno dediščino, hkrati pa ohranja izredno dragocen arheološki park.

Trdnjava Revelin

Trdnjava se nahaja v vzhodnem delu mesta, izven mestnih vrat Ploče, in je bila zgrajena za obrambo vzhodnega pristopa k mestu ter njegove luke. Prvotna utrdba je bila zgrajena leta 1463, v obdobju, ko je Otomansko cesarstvo predstavljalo očitno grožnjo. Ime prihaja iz izraza *rivellino ali revellino*, ki se uporablja pri utrdbeni arhitekturi, nanaša pa se na utrdbo, zgrajeno nasproti najbolj šibke točke v obrambnem sistemu mesta, ali nasproti določenemu mestnemu vhodu, da bi se tako ojačal obrambni položaj.

Ko se je v času prve Svete lige, ob koncu 15. stoletja, nenedoma pojavila nevarnost beneškega napada, je bilo potrebno ojačati to ranljivo točko v kompleksu mestnih utrdb. Senat je najel Antonia Ferramolina, izkušenega graditelja trdnjav v službi genovskega admirala Andreja Dorija in zaupnega prijatelja Dubrovniške Republike. Leta 1538 je Senat odobril Ferramolinove načrte za novo, čvrstejšo trdnjavo Revelin. Gradbena dela so trajala 11 let, v tem času pa so bila v Dubrovniku zaustavljena vsa druga tovrstna dela le zato, da bi se trdnjava zgradila v čim krajšem času. Dela na Revelinu so bila končno zaključena leta 1549.

Trdnjava ima obliko nepravilnega četverkotnika, njen severni vogal pa tvori ostro, na zunaj štrlečo konico. Vhod v trdnjavo se nahaja na južni strani, na mestu, na katerem cesta, ki gre med dvema utrjenimi vrati, prečka veliko ploščad. Tako trdnjava kot ploščad sta izolirani z vseh strani, južna stran se strmo spušča proti morju, z vseh drugih strani pa trdnjavo obdaja mestni jarek. V debelem severnem zidu trdnjave Revelin, na nivoju jarka, so hodniki razdeljeni v manjše sekcije s trojnimi strelnimi linami, opremljenimi z odzračevalnimi kanali, ki se končajo na zgornjem nadstropju trdnjave.



Dubrovnik, glavni trg in cerkev Sv. Blaža



Stradun ali glavna ulica

Stradun ali Placa, kot ga v pogovorni obliki imenujejo prebivalci Dubrovnika, je glavno odprto urbano območje Dubrovnika, ki je obenem tudi najbolj privlačna promenada in shajališče. To je mesto, kjer se prirejajo vse javne proslave ter procesije, obenem pa tudi glavna mestna trgovska ulica. Ta najširša ulica deli mesto na severno in južno polovico ter obenem predstavlja tudi najkrajšo pot med zahodnimi ter vzhodnimi mestnimi vrati. Dolžina Straduna znaša približno 300 metrov (1000 čevljev).

Zgrajen je bil kot posledica trgovine ter rastočih socialno-ekonomskih stikov med rimsko-grškim naseljem na otočku Lave (Laus) ter hrvaškim (slovanskim) naseljem na celini. Majhna rimsko-grška skupina naseljencev se je pomešala s hrvaškim (slovanskim) prebivalstvom, kar je pomenilo, da je Dubrovnik že v 12. stoletju imel predvsem hrvaško-slovanski etnični značaj. Od 14. stoletja dalje v mestu povsem prevladujejo Hrvati.

Proti koncu 11. stoletja je bil ozki kanal, ki je delil naselja, zasut z zemljo, da bi se oba dela tako spojila in da bi se ustvaril nov prostor za trgovske stike. Placa je svojo pravo funkcijo dobila proti koncu 12. stoletja, ko sta bili obe naselji obdani z enim samim obzidjem ter sta tako tvorili eno samo mestno celoto.

Stradun je bil tlakovan leta 1468. Zaradi obrabe so danes te apnenčaste plošče spolirane, kot bi bile iz ledu, ter se svetijo in odsevajo svetlobo, kot da bi njihova površina ne bila iz kamna, temveč iz stekla. Kot zanimivost lahko omenimo, da je polovica ulice tlakovana z vzorcem v obliki ribje kosti, ki kaže v eno smer, druga polovica pa je tlakovana z istim vzorcem, ki kaže v drugo smer. Na stičišču, kjer se menjajo smeri vzorca, je postavljena ena sama majhna pravokotna apnenčasta plošča, ki je obenem edini kos v celi sestavljaniki, ki se razlikuje od ostalih.



Pozno srednjeveška / zgodnje novoveška livarna

Nahaja se v severozahodnem, zgodovinskem delu Dubrovnika, na področju nekdanje tanglie (klešče). Obzidje, ki je bilo zgrajeno med stolpoma Minčeta in Gornji ugao leta 1457, je integriralo tanglie v območje mesta, ta prostor pa je bil namenjen za ustanovitev livarne. Z vseh strani je bil zaščiten pred zunanjimi sovražniki ter pred notranjo nevarnostjo širitve požara.

Rezultat arheološkega izkopavanja je bilo odkritje zidov ter delov nekdanjega mestnega obzidja. Ko so le-ti izgubili svojo obrambno funkcijo, so jih podrli, na ta teren pa so nakopičili več plasti sterilne zemlje ter jo nato izravnali, da bi lahko ustanovili livarno. Ta je s presledki delovala od 15. stoletja dalje, vse do velikega potresa leta 1667, ko so ta prostor delno nasuli z ostanki podrtih sosednjih stavb ter ga potem še naprej uporabljali za odlaganje odpadnega materiala. Področje, kjer se je nahajala talilna peč, je bilo kasneje kratek čas v uporabi, dokler predel livarne ni bil dokončno zasut. Stopljena kovina se je uporabljala za vli-vanje zvonov, topov, topovskih krogel ter drugih izdelkov republiške orožarne. Celotna proizvodnja ni bila namenjena samo za domačo porabo, temveč so del proizvodov izvažali v Španijo, s katero je imel Dubrovnik vedno pomembne stike. Prav tako so izvažali v Italijo in Benetke, dobre trgovske zveze pa so tu preživele številne manjše konflikte, ki so bili posledica enakih interesov in ambicij. Prostor tanglie je bil večkrat nasut, s čemer je bila dobljena enostavna strati-grafska sekvenca. Izkopavanja so potrdila domnevni obstoj koncentriranih industrijskih aktivnosti v tem delu mesta, ki so se odvijale v poznosrednjeveškem obdobju ter kasneje.



Dubrovnik,
trdnjava Lovrijenac





FERRARA

Renesansa

Na Padski Delti

Ferrara, ki je bila pomemben rečni trgovski center že v srednjem veku, je dosegla vrhunec svojega sijaja v renesansi, v času vladavine družine Este. Na to zlato dobo se nanaša vpis mesta na UNESCOV Seznam svetovne kulturne dediščine, ki je potekal v dveh stopnjah, najprej leta 1995 in nato še leta 1999.

Leta 1995, na 19. Zasedanju odbora za svetovno dediščino v Berlinu, je bilo mesto Ferrara dodano na seznam v skladu s kriteriji (ii), (iv) in (vi), saj predstavlja „območje izjemne univerzalne vrednosti, kot izjemno dobro načrtovano renesančno mesto, ki je ohranilo praktično nedotaknjeno urbano strukturo. Razvoj urbanizma, kot je potekal v Ferrari, je imel velik vpliv na razvoj mestnega planiranja tekom nadaljnjih stoletij“. Vpis se je nanašal na središče mesta, obdano z veličastnim obzidjem, skupaj z njegovimi ohranjenimi notranjimi zelenjavnimi vrtovi in nasadi.



Ferrara, Castello Estense





Ferrara, mestna hiša



Med 23. zasedanjem v Marakešu, 2. decembra 1999, je Odbor za svetovno kulturno dediščino razširil svoje priznanje v skladu s kriteriji (iii) in (v) ter navedel, da vojvodske rezidence družine Este na izjemen način ponazarjajo vpliv renesančne kulture na naravno krajino; delta reke Pad je pomembna, načrtovana kulturna krajina, ki je v veliki meri obdržala svojo prvotno obliko.

V skladu z zahtevo italijanske države je odbor sklenil spremeniti naslov, pod katerim je območje bilo vpisano v seznam, na „Ferrara, mesto renesanse in njegova padška delta“, kar pomeni, da je po novem to območje precej večje, obenem pa je bila poudarjena kontinuiteta, ki veže mesto na to področje. Utemeljitev za oba vpisa evidentirajo, kako so se renesančni ideali, ki so prevladovali na dvoru Este, konkretizirali tako na področju urbane in arhitektonske zasnove, kot tudi krajinskega načrtovanja, kar se odraža v popolni interakciji med kulturo in naravo. Vpis tega območja na Seznam svetovne dediščine predpostavlja, da se uporaba smernic in pravil za ohranjanje in promocijo ne nanaša le na en sam spomenik, temveč na celotni ambientalni kompleks znotraj njegovih naravnih in kulturnih mejnikov.

To območje je kulturna krajina, ki zajema zgodovinski center Ferrare in veliko območje okoli starodavne delte reke Pad. Meja ni neprekinjena črta ter obkroža prostore, ki so najbolj reprezentativni za celotno področje, ki je bilo deležno velikih sprememb v obdobju renesanse.

V tem obdobju je vladajoča družina Este vzpodbudila urbani, arhitekturni in umetniški razvoj tako mesta kot okoliške krajine s tem, da so začeli izsuševati ogromna močvirna področja, potem pa so uvedli „castalderie“ ter zgradili celo mrežo gospodskih rezidenc, znanih kot „Delizie Estensi“. UNESCO območje se v Ferrari širi do obrambnega obzidja,



ki obdaja mesto. S časom se je ta obrambni obroč postopno širil, da bi lahko zajel novonastala urbana področja.

Mesto

Središče mesta še vedno ohranja dobro ravnovesje med preteklostjo in sedanjostjo. Znotraj labirinta vijugastih ulic srednjeveškega območja je še vedno mogoče najti sledove starodavne struge reke Pad. Primere, tipične za arhitekturo iz tistih časov, še vedno lahko najdemo v podobi dobro ohranjenih „case a cassero“, ki so lahko prepoznavne zaradi svoje ozke in podolgovate oblike. Severno od srednjeveškega mesta se nahajajo pomembni spomeniki, kot je **Grad Estense**, simbol vladavine družine Este v mestu, ter **Katedrala**, izjemen objekt, v katerem se romanski in gotski stil združujeta. Med številnimi izrednimi spomeniki, ki se nahajajo znotraj mestnega obzidja, je tudi nekaj takih, ki izstopajo: **Palazzo dei Diamanti**, ki se nahaja v **Corso Ercole I d'Este**, je edini te vrste v Evropi, predstavlja pa glavno os urbane širitve, ki jo je leta 1492 ukazal vojvoda Ercole I, izvedel pa arhitekt Biagio Rossetti; **Palazzo Schifanoia** z nizom fresk v „**Dvorani mesecev**“ pa še vedno predstavlja enega največjih dosežkov renesančnega slikarstva v Ferrari in obenem pričča kako je dvor družine Este pritegnil celo vrsto umetnikov, pesnikov in filozofov, zlasti novih renesančnih humanistov.

Znotraj meja mestnega obzidja je prav tako mogoče doživeti naravo, kar ne velja samo za zanimivi Botanični vrt; mesto ima številne parke, vrtove in starodavne sadovnjake, ki so včasih dobro skriti v dvoriščih renesančnih palač. Ta starodavna drevesa predstavljajo simbol in živ dokaz za neminljivo preteklost.



Ferrara, palača Diamant



Zasnova mesta izhaja iz sprememb, ki so jih izvedli v srednjeveških časih in kasneje, še zlasti, kar zadeva renesančno širitev mesta, ki jo je planiral Biagio Rossetti. Njegov načrt je vseboval sistem perspektivnih osi, ki dajejo mestu edinstven pečat, dandanes pa so še vedno odlično ohranjene in so lahko razumljive za obiskovalce. V skladu z urbanističnim načrtom je omrežje ulic in zidov tesno povezano s palačami, cerkvami in vrtovi, kot del skupnega projekta, ki je dal prednost poudarjanju lepote posameznih stavb in usklajeni razporeditvi urbanih perspektiv. Razvoj urbanizma, kot je potekal v Ferrari, je imel velik vpliv na razvoj mestnega planiranja tekom naslednjih stoletij.

Pokrajina

Središče Ferrare, zgodovinsko in umetniško jedro okoliškega območja, se nahaja v osrčju načrtovane kulturne krajine – zelenice, ki sega od mestnih meja in teče vzdolž reke Pad do Jadranskega morja. Onstran odlično ohranjenega mestnega obzidja, v podeželskem območju zunaj mestnih meja, je kulturna krajina v naravnem okolju resnično zadržala znamenja, ki jih je človek skozi stoletja pustil s svojim neprekinjenim oblikovnim delovanjem.

Cilj opredelitve tega okolja kot „Kulturne krajine“ je prikazati način, s katerim so renesančni ideali, ki jih je v ospredje postavila vladajoča družina Este, bili realizirani v praksi, tako glede urbanega/arhitekturnega razvoja kot pokrajine same, poudarjajoč nenehno prepletenost med kulturo in naravo. Nujnost uporabe velikih mokrišč zunaj mestnih meja za kmetijske namene je pripeljala do nenehnih, stoletja dolgih del na izsuševanju, ki so prilagodila, oblikovala in zgradila okoliško pokrajino.

Od notranjosti do obale, kjer nižina pride v stik z morjem, je pokrajina posuta z monumentalnimi stavbami, cerkvami, utrdkami in gradovi, pa tudi s parki in naravnimi rezervati. Tipologija teh arhitektonskih objektov se zelo razlikuje, vendar so vsi povezani s posebno odvisnostjo krajine, na katero vpliva spreminjajoče se, problematično ravnovesje med kopnim in vodo - amfibijsko ozemlje, označeno z gosto tkano mrežo plovnihi poti, oblikovano s skupnim delovanjem narave in človeka, v katerem so se razvili poljedelski predeli, naselja ter kulturni centri.

Kot sijajni znaki tega nadzora nad ozemljem danes ostajajo „delizie“, veličastne rezidence in središča, okoli katerih sta se vrteli tako zabava kot kultura. Izraz „delizia“ (naslada) označuje različne pojave veličastnih zgradb, za katere je značilno stalno prepletanje narave in umetnosti; literarna tradicija poznega 16. stoletja jih združuje predvsem s kraji, ki so služili za preživljanje prostega časa in za zabavo. Tako so „naslade“ družine Este v obliki več kot 30 vil, lovskih hiš in poletnih rezidenc, ki se nahajajo na ozemlju Ferrare in Roviga, družina Este pa jih je zgradila v obdobju od poznega 14. stoletja do sredine 16. stoletja. To so predvsem primestne ali podeželske rezidence, ki so imele gospodarske, politične, strateške in reprezentativne funkcije in so bile vedno pripravljene na sprejem potujočega dvora.

Nekatere »naslade« še vedno obstajajo in so bile tudi restavrirane, med njimi jih je pet, ki nam nudijo dejansko najboljšo sliko kot primeri. **Delizia di Schifanoia** je bila zgrajena prva in to ob koncu 14. stoletja. Prvotno se je nahajala na obrobju mesta, okrašena pa je bila z izjemno serijo fresk, ki so jih poslikali mojstri iz lokalne slikarske šole, tako imenovane „Officina ferrarese“ (Ferrarska delavnica). **Delizia del Belriguardo** v Voghieri posnema vzorec antičnih rimskih vil, bila je zgrajena na odprtem podeže-



„Delizia“ Verginese

lju v obdobju med 1436-1440, k njeni gradnji pa so svoje prispevali številni najpomembnejši arhitekti in umetniki tega stoletja (med drugimi: Pietrobono Brasavola, Pietro Dagli Ordini, Biagio Rossetti, Cosmè Tura in Ercole de' Roberti). **Grad Mesola** je bil postavljen ob praznovanju izsušitve območja Polesine di Ferrara. Grad, obkrožen z gostim gozdom, so pogosto obiskovali knezi med svojimi lovskimi in ribiškimi odpravami. **Delizia del Verginese**,

ki se nahaja v Portomaggiore, ima štiri stolpe s strelnimi linami ter vogale, izdelane iz klesancev. **Delizia di Benivignante** v Argenti ima obokano vežo in stolp, opremljen s strelnimi linami.

Kulturna krajina sega od mest umetnosti, kot sta Ferrara in Comacchio, katerih starodavna mestna središča so se v veliki meri ohranila do današnjih dni, do bolj mističnih



Grad Mesola – Castello di Mesola



Stolp Abate,
pogled z zraka



krajev, kot sta župnijska cerkev San Giorgio v Argenti in obližnja opatija Pomposa. Ta krajina prav tako obsega tipične objekte, kot so „casoni di valle“ (koče, ki se nahajajo v močvirju delte reke Pad, ki se uporabljajo začasno shranjevanje opreme in ulova v času ribolova), stražne stolpe na jadranski obali in objekte, ki so se uporabljali pri melioraciji. Poleg tega so tu še utrdbe, najpomembnejša je Rocca Possente di Stellata, vile in gradovi, ki so pogosto obdani s starodavnimi vasmimi, tako kot vrtovi in obzidja Ferrare ter mreža estenskih „delicij“, razpršenih po celotnem področju.

Priznanje UNESCO poudarja prav ta vidik kulturne krajine in opozarja na nov način razumevanja kulturnih dobrin, na katere ne smemo gledati le kot na posamezne spomenike, ampak, če je le mogoče, kot na del večje in skladne zveze. To je razlog, zakaj niso bili „delicija“ iz Verginese, Pomposa, Grad Mesola ali Belriguardo, samostojno uvrščeni na Seznam svetovne kulturne dediščine, temveč je bilo uvrščeno ozemlje, na katerem se nahajajo. To ozemlje je treba razumeti kot kulturno celoto, v kateri so spomeniki in naravne značilnosti medsebojno povezani.



KOTORSKA REGIJA

Narava, kultura in zgodovina

Naravna, kulturna in zgodovinska regija Kotor je del impresivnega zaliva Boka Kotorska, edinstvenega naravnega pristanišča na vzhodni obali Jadrana, v Črni gori. Zaradi svoje izjemne in univerzalne vrednosti je bilo območje uvrščeno na UNESCOV Seznam svetovne dediščine leta 1979. Leta 2011 pa je bil varovalni pas definiran tako, da zajema celoten zaliv. „Naravna in kulturno-zgodovinska regija Kotor“ je harmonična kombinacija različnih naravnih pojavov in človeške dediščine. Poleg zalivov Kotor in Risan, ki so del zaščitene območja, zaliv Boka Kotorska prav tako vključuje zaliva Tivat in Herceg Novi. S svojimi raznolikimi in edinstvenimi naravnimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi in kulturnimi značilnostmi predstavlja zaliv Boka Kotorska kulturno krajino izjemne univerzalne vrednosti.



Boka Kotorska,
pogled z zraka na zaliv



Kotor s hribom Sv. Ivana

Naravne značilnost Boke Kotorske

Boka je geološko rečna dolina, potopljena in preplavljena zaradi tektonskih aktivnosti. Njene morfološke značilnosti, še posebej izrazita vertikalna škrbavost, pa delajo ta zaliv edinstven v Sredozemlju. Boka se zajeda 29 kilometrov v notranjost. Obdana je s strmimi apnenčastimi gorami Dinarskih Alp, najvišja vrhova pa sta Orjen (1895 metrov) in Lovćen (1749 metrov), eden od petih nacionalnih parkov v Črni gori. Maksimalna globina zaliva znaša 52 metrov. Celotna regija skupaj z zaledjem predstavlja tipično kraško pokrajino s svojo značilno morfologijo in hidrologijo.

Okoliške gore so pretežno apnenčaste, s številnimi kraškimi oblikami kot so jame, vrtače, votline, itd.; obalni del pa je sestavljen iz fliša in sedimentne kamnine. Kraški karakter pokrajine pa je prav tako vplival na njeno hidrologijo. Številni kraški izviri se pojavljajo na morski gladini (Škurda, Gurdić, Ljuta), tako kot skriti izviri iznad morske gladine (Sopot, 33 metrov) in luknje z izviri na morskem dnu. Del zaledja Kotorja (Crkvice, 1097 metrov) prejme največ padavin v Evropi (5155 mm). Vendar pa zaradi kraške izbočenosti zemeljske skorje večina te vode ponikne pod zemljo ter se tako ustvarijo podzemni vodotoki, ki se potem pojavljajo na morski gladini ali izpod nje, pri tem pa manjšajo slanost morske vode ter povečujejo suhost zemlje.

Zaradi svoje izrazite navpične škrbavosti ima to območje zelo raznoliko podnebje, ki sega od sredozemskega do podalpskega, kar pa se spet odraža na raznolikosti vegetacije.

Zgodovina Boke Kotorske

Izjemne naravne danosti, ugodna zemljepisna lega in buren razvoj zgodovinskih dogodkov, skupaj s stalnim vplivom



Perast

človeka, so ustvarili izjemno kulturno krajino. Znatni vplivi iz vseh delov Sredozemlja, tako z vzhoda kot zahoda, so naredili iz Boke Kotorske stičišče različnih kultur. Te pa so se potem asimilirale v lastno avtohtono kulturo in se navdihnile z duhom domačih prebivalcev ter tako ustvarile edinstveno kulturno identiteto. Marljivost človeka je bila z veliko občutljivostjo strnjena v naravno okolje obale Boke Kotorske, kar je ustvarilo popolno zvezo v tej očarljivi pokrajini. Življenje v kotorskem območju, ki sega v prazgodovino, je imelo veliko zgodovinskih sprememb, ki so bile posledica različnih oblasti in vlad.

V jami nad Perastom so našli predmete iz neolitika, v jami pri Lipcih v bližini Morinja pa so odkrili slikarje z jeleni, ki segajo v srednjebronzno dobo. Od 4. stoletja pred našim štetjem dalje so na tem območju prevladovala ilirska plemena. Med ilirskim obdobjem so v Boki ustanovili dve mesti: Risan, glavno rezidenco ilirske kraljice Teute, po

katerem je bil celoten zaliv imenovan *Sinus Rhizonicus* (zaliv Risan); ter *Acrvium*, ki ga v 1. stoletju našega štetja omenja Plinij starejši in za katerega mislijo, da je bil na mestu današnjega Kotorja.

Rimljani so podjarmili Ilirijo v letu 168 pred našim štetjem ter so tako več kot petsto let kraljevali nad Boko. Po propadu zahodnorimskega cesarstva (leta 476 našega štetja), je Boka postala del vzhodnorimskega cesarstva (Bizantinsko cesarstvo). Proti koncu 6. in v začetku 7. stoletja so se na tem območju naselila slovanska plemena, ki so do 10. stoletja poslovanila Kotor. Bizantinska vladavina je trajala do leta 1185, s kratkimi obdobji vladavine družine Vojislavljević, ki je vladala v slovanski državi, imenovani Duklja (*Doclea*). Kljub pogostim spremembam vladarjev - do 19. stoletja je bila regija podvržena osmim političnim spremembam, ki so jih povzročili različni tuji in domači



Prčanj



vladarji – je mesto Kotor in območje Boke še naprej cveltelo. To pa je bila posledica tega, da je imelo mesto močno lokalno občinsko upravo, ki je bila ustanovljena v rimskih časih, poznejši sredozemski vplivi pa so urejali vse vidike gospodarskega, političnega in cerkvenega sistema.

Razvoj Kotorja in njegove regije je bil odvisen od plovbe in trgovine. Prva velika širitev je potekala v času vladavine srednjeveške srbske države Raške, ko je Kotor postal glavno pristanišče srbskih kraljev in uspešno tranzitno pristanišče. Po kratkih obdobjih vladavine madžarsko-hrvaškega kralja, bosanskega kralja ter obdobju neodvisnega mesta-države, so leta 1420 mestu grozili Turki, ki so osvojili sosednja območja, Kotor pa je poiskal zaščito Beneške republike, ki je v mestu vladala do leta 1797. V tem obdobju je sledilo drugo povečanje pomorske trgovine v regiji, kar je imelo za posledico, da so Perast, Prčanj in Dobrota postali prominentni centri za plovbo in trgovino. Takrat je imela Boka do tristo čezoceanskih ladij ter prav tolikšno število manjših za obalno plovbo.

Od leta 1797 do 1918 je v Boki vladala Avstroogrška, Boka pa je bila najjužnejši del cesarstva. Dvajseto stoletje je bilo prav tako precej razgibano, saj se je suverena država spremenila petkrat, dokler ni bila ustanovljena neodvisna republika Črna gora leta 2006.

Regija Kotor

Naravno zelo zamotana, je obala Boke obložena s številnimi naselji, ki jih ločijo področja obdelovalne zemlje ali pa starodavne kamnite pokrajine. Območje Kotorja obsega več kot deset mest in manjših ali večjih naselij s posebnim značajem.



Risan, nekdanje središče ilirske in helenistične kulture v tej regiji, ima ohranjene ostanke ilirsko-helenističnega gradišča, imenovanega Gradina; ostanke rimskega mesta *Rhizon*, vključno z rimsko vilo z mozaiki iz 2. stoletja pred našim štetjem; tu pa so še sledovi nekdanjega turškega mesta v centru, predmestju in nabrežju.

Od 6. stoletja našega štetja dalje je Kotor prevzel vlogo, ki jo je imel Risan kot vodilno mesto in glavno upravno in politično središče Boke. Kotor je izjemen po svoji dolgi zgodovinski kontinuiteti. Prvotno mestno območje je obdano z zidovi, ki predstavljajo edinstven primer mestne utrdbe na Jadranu. Obzidje, ki je 4,5 kilometrov dolgo, med 2 in 15 metrov široko in do 20 metrov visoko, sledi naravni liniji strmega gorskega masiva Sv. Ivana (San Giovanni), na vrhu katerega je bila v 16. stoletju zgrajena trdnjava.

Staro mesto Kotor predstavlja omrežje ozkih ulic, ki povezujejo različno velike trge, ki so običajno nepravilnih oblik, vendar imajo poseben značaj. Več kot trideset cerkva je bodisi ohranjenih ali pa zabeleženih, da so nekoč bile v starem mestnem jedru. Šest od njih, ki spadajo v romansko obdobje, ima posebno zgodovinsko vrednost: katedrala Sv. Tripuna, Sv. Luke, Sv. Ane, Sv. Marije Koledate, Sv. Pavla in Sv. Mihaila. Poleg tega pa se mesto ponaša s številnimi palačami starih plemiških družin (Pima, Bizanti, Buća, Drago, Grgurina, Vrakijen, itd.) in javnimi zgradbami.

Mesto je imelo svoj statut že od leta 1301, ki je bil natisnjen v Benetkah leta 1616. Kotor je nekoč bil znamenit srednjeveški obrtniški center ter ima še vedno veliko število slikovitih, obokanih trgovin, okrašenih s tipičnimi vrati in okni. Zlasti v srednjem veku je cvetela umetniška in druga obrt, vsaka pa je imela številne delavnice. Te obrti so bile organizirane po bratovščinah, surovine za njih pa so prihajale iz notranjosti,



Otok Gospa od škrpjela





predvsem kovine (zlatarji in kovači), tako kot usnje in les. Bratovščine so bile obenem religiozne organizacije in cehi. Kotor je imel močno bratovščino mornarjev (bokeljska mornarica) že od 9. stoletja. Ta je bistveno prispevala k življenju v Kotorju in zagotavljala podporo svojim članom, obenem pa je nenehno negovala in ohranjala nacionalne plesne in noše. *Fides et Honor* je bil moto bokeljske mornarice, to pa je le ena označba za kulturno identiteto Boke Kotorske ter njene dolge tradicije in razvoja.

Kotor je imel klasično gimnazijo že od srednjeveškega obdobja, odprli so jo proti koncu 13. stoletja, prva lekarna je bila potrjena leta 1326, tako kot zdravstvene storitve. Arhitekti, pesniki in slikarji s tega področja so odigrali pomembno vlogo tako doma kot širše po Evropi, še posebej od srednjega veka dalje. V 15. in 16. stoletju sta tiskarja A. Paltašić in J. Zagurović bila priznana navtična strokovnjaka, ki sta poučevala navigacijo v Perastu od leta 1698 dalje.

Samo mesto Kotor je zakladnica umetnosti in kulture: kompleksno zasnovani marmorni oltarji, ikone, dragocene slike, umetniško oblikovano srebro, pozlačeni okrasni predmeti ter relikvije, oblačila in vezenine duhovnikov, fragmenti fresk – vsi pričajo o prepletajočih se kulturnih vplivih in zgodovinskih obdobjih. Dragoceni predmeti in dokumenti, vključno z najstarejšimi knjigami kotorskih notarjev iz leta 1326, se nahajajo v muzejih, cerkvah in arhivih, predvsem v Pomorskem muzeju Črne gore in Zgodovinskem arhivu v Kotorju.

Drugi centri

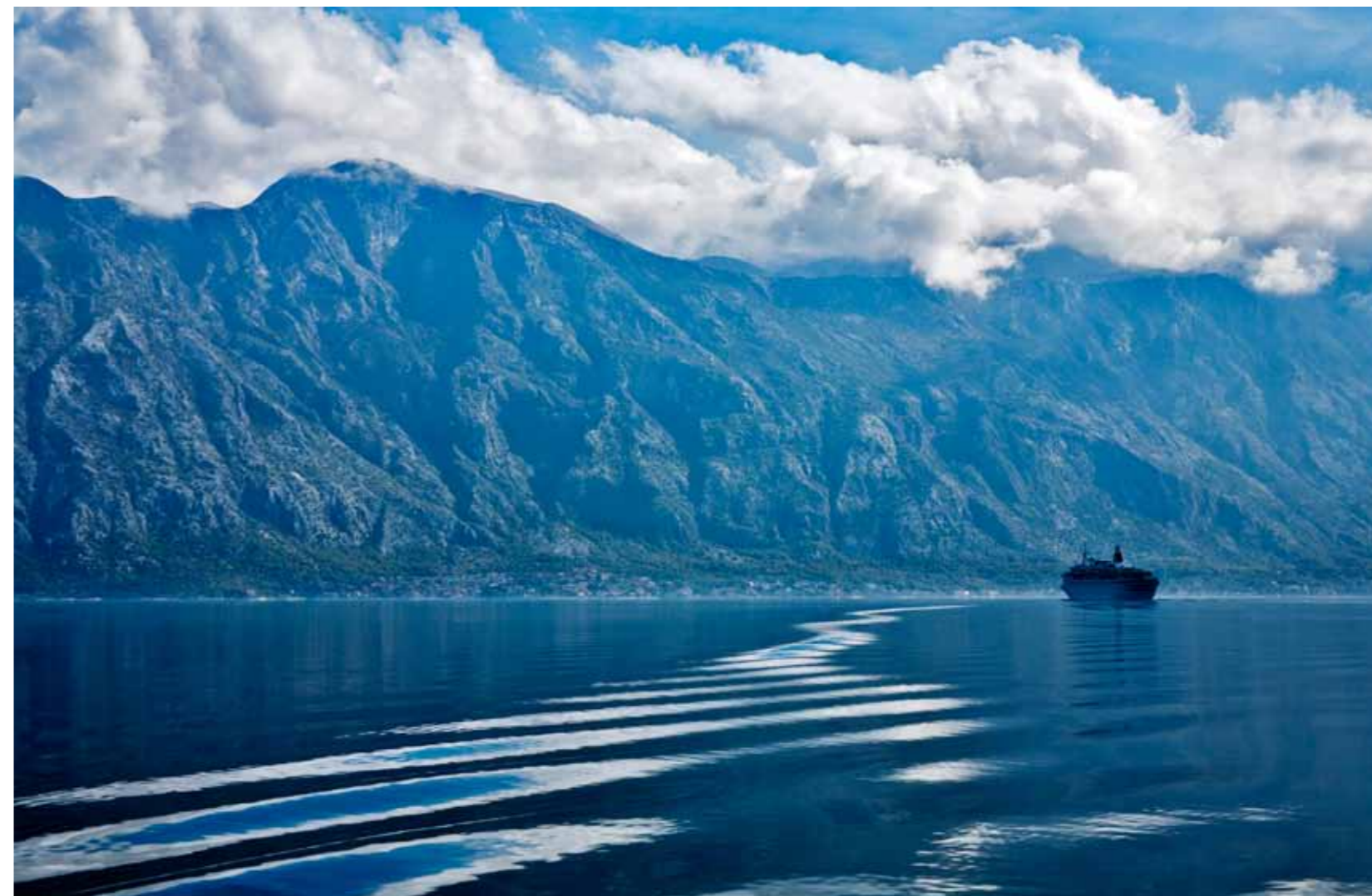
Med 17. in 18. stoletjem so sosednja obalna naselja, Perast, Dobrota, Prčanj in Stoliv, postala pomembna, kljub temu pa so veze s Kotorjem ostale močne. V teh naseljih prednjači profana arhitektura, kot so baročne palače.

Perast – slikovito obalno mesto, predvsem zaradi svojih baročnih cerkva in palač. Nad mestom dominira zvonik cerkve Sv. Nikole (17. stoletje) ter palače znanih pomorcev, trgovcev ter tako civilnih kot cerkvenih dostojanstvenikov, ki so nanizane ob obali. Verjetno sta najbolj značilna razpoznavna znaka Perasta dva čudovita otočka: naravni otok Sv. Jurija z benediktinskim samostanom (9. stoletje) in Gospa od Škrpjela, umetni otok, ki je bil narejen tako, da so okoli male čeri (škrpjel) navažali kamne ter potapljali stare ladje, napolnjene s kamni. Prebivalci Perasta še vedno slavijo tradicionalen običaj, „fašinado“: **vsakega leta na 22. julij** svoje čolne napolnijo s kamni, ki jih potem odvržejo okoli otočka, da bi ga tako še dodatno utrdili. Na otočku se nahaja cerkev (15. – 18. stoletje), ki jo je z izrednimi slikami okrasil Tripo Kokolja, znameniti baročni slikar iz Perasta.

Dobrota in Prčanj – nekdanji naselji mornarjev, vojakov in trgovcev, sta znameniti zaradi svojih baročnih palač (17. – 19. stoletje) in cerkva: v Dobroti Sv. Mateja (13. – 17. stoletje) ter Sv. Eustahija (18. stoletje) z dragocenimi zbirkami slik, vezenin in srebrnih predmetov; v Prčnju pa Sv. Tome iz 9. stoletja in pa veličastna cerkev Marije (18. stoletje).

Območje Kotorja prav tako obsega ribiška naselja Muo in Orahovac ter celo mrežo podeželskih naselij v zgornjih predelih zaliva (Gornji Stoliv, Morinj, Kostanjica, Škaljari). Nekatera od teh naselij, kot Gornji Stoliv, so bila zgrajena pred razvojem obalnih mest.

Poleg svojega izjemnega naravnega okolja, arhitektonskih zakladov ter premične dediščine pa ima Boka Kotorska še bogato nesnovno dediščino (ples mornarice Boke Kotorske, „fašinada“, cela vrsta legend, itd.), ki skupaj tvorijo to kulturno krajino izjemne in univerzalne vrednosti.



Dobrota



MOSTAR

Stari most, Stolac, Blagaj in vodni mlini

Za južni predel Bosne in Hercegovine so značilni bogastvo, vrednost in raznolikost njene arheološke in arhitekturne dediščine ter kontinuiteta bivanja, ki sega ponekod v paleolitske čase. Mostar, Stolac, Počitelj, Ljubuški, Blagaj, Zavala in Blidinje spadajo med najbolj pomembna mesta v tem predelu; v vsakem od njih pa je naravno okolje imelo poseben vpliv na urbano morfologijo. Morfologija in ljudska arhitektura teh mest, ki so nastajala na bregovih rek Radobolja, Neretva, Bregava, Trebižat in Buna ali blizu jame Vjetrenica ter ledeniških jezer na polju Blidinje, potrjujejo stoletno povezavo med človekom in naravo.

Pomen nekaterih od teh mest je bil priznan z vpisom na UNESCOV Seznam svetovne dediščine ali pa na poskusni seznam.



Stolac, mlin in slap
na reki Bregavi



Blidinje, jezero in srednjeveška nekropola

Zgodovinska urbana območja Stolca, Počitelja in Blagaja, območje jame Vjetrenica v Zavalu in nekropola s stečki v Blidinjah, se vsi nahajajo na poskusnem seznamu, material za nominacijo pa se trenutno pripravlja. V Stolcu in Počitelju pa so v teku celovita dela, ki so osredotočena na ohranjanje teh območij.

Območje starega mostu v starem delu mesta Mostar

Leta 2005 je bilo to območje vpisano na UNESCOV Seznam svetovne dediščine. Mostar je rezultat vzajemnega

delovanja naravnih pojavov in človeške ustvarjalnosti v daljšem časovnem obdobju. Univerzalne lastnosti kulturne krajine jugovzhodne Evrope predstavljajo fenomen, ki je skupna last vsega človeštva. Kulturna in zgodovinska vrednost Mostarja je sestavljena iz mestne aglomeracije, ki je nastala v 16. stoletju okrog starega mostu, v času, ko je bilo Otomansko cesarstvo na vrhuncu.

Zgodovinsko mesto Mostar, ki povezuje oba bregova globoke doline reke Neretve, se je razvilo v 15. in 16. stoletju kot turško obmejno mesto, potem pa v obdobju Avstro-Ogrske med 19. in 20. stoletjem. Mostar je že dolgo znan

po svojih starih turških hišah in starem mostu, po katerem je tudi dobil ime. V vojni, ki je na tem območju divjala v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, pa je bila večina zgodovinskega dela mesta ter stari most, ki ga je zasnoval priznani arhitekt Sinan, uničenega. Območje starega mostu s svojimi pred-otomanskimi, vzhodno otomanskimi, sredozemskimi ter zahodno evropskimi arhitekturnimi značilnostmi je izjemen primer večkulturnega urbanega naselja. Obnovljeni stari most in staro mestno jedro Mostarja so simboli sprave, mednarodnega sodelovanja in sožitja med različnimi kulturnimi, etničnimi in verskimi skupnostmi.

Z “renesanso” starega mostu in njegove okolice sta bila simbolična moč in pomen Mostarja - kot izjemnega in univerzalnega simbola za sožitje med skupnostmi iz različnih kulturnih, etničnih in verskih okolij - okrepljena in utrjena, poudarjajoč pri tem neomejena prizadevanja človeške solidarnosti za mir in resnično sodelovanje kljub hudim katastrofam.



Mostar, stari most



Zgodovinsko jedro Stolca

Stolac se nahaja na območju, imenovanem Hercegovina Humina, na turistični poti skozi Hercegovino, ki povezuje gorato zaledje v Bosni z obalnimi območji v Bosni in Hercegovini, Dubrovnikom in Črno goro.

Zgodovinsko jedro Stolca, ki v majhnem prostoru vsebuje edinstvene kulturno-umetniške in estetske vrednosti, je primer kompleksne kulturno-zgodovinske in naravne ambientalne celote. To je primer organske povezave človeške in naravne arhitekture, kar tudi kaže, da je lepota celotne lokacije bila odločilna pri načrtovanju in gradnji – pogosto pa je bilo to načelo prisotno pri razvoju srednjeveških mest.

Arhitektonska celota Stolca je sestavljena iz devetih zgodovinskih plasti: prazgodovine, ilirsko-rimskega obdobja, zgodnjega, visokega in poznega srednjega veka, otomanskega in avstro-ogrškega obdobja ter obdobja Kraljevine Jugoslavije in nove Jugoslavije. Najbolj vidni materialni dokazi urbane krajine razkrivajo celo množico različnih vplivov na arhitekturo mesta, na srečanje nasprotij in podobnosti, zakonov in paradoksov, načrtovanja in spontane arhitekture, ki pa mu vsi skupaj dajejo kompleksno podobo izjemne in univerzalne vrednosti.

Zgodovinsko središče Stolca je odprto in ga je enostavno razumeti že na prvi pogled, ker ponuja nenavadno priložnost in kulturni privilegij, da opazujemo vplive nič manj kot štirih cesarstev (rimsko, bizantinsko, otomansko in avstro-ogrsko), treh kraljestev (Bosna, Madžarska in Jugoslavija) in treh velikih monoteističnih religij, krščanstva (pravoslavno krščanstvo in katolicizem), islama in judovstva, ki so podlaga za najbolj raznolike arhitekturne stile in običaje znotraj kulturnih krogov. Imenujemo jih sredozemski, srednjeevropski,



Blagaj, tekija na reki Buni



Vodni mlini kot arhitekturna dediščina

Reke so arterije urbanih območij Mostarja, Stolca, Blagaja in Ljubuškega, obenem pa so v središču vsakdanjega življenja njihovih prebivalcev. Vsa ta urbana območja, ki se nahajajo ob večjih rekah, imajo eno skupno lastnost, namreč domačo arhitekturo v obliki mostov in mlinov - mlini za mletje moke in valjanje sukna ali rudne stope. Te naravne in arhitekturne celote so rezultati vzajemnega delovanja ljudi in njihovega naravnega okolja, ki potrjujejo poseben način izkoriščanja naravnih virov, ki je predvsem trajnosten. Lokalni mojstri so te objekte gradili na najpreprostejši možni način tako, da so jih popolnoma integrirali v njihovo naravno okolje. Način, na kater izkoriščajo vodotok, ne škoduje naravnemu okolju in virom, temveč upošteva posebne značilnosti in omejitve, ki jih nalaga okolica.

Čeprav je nemogoče reči, kdaj so bili zgrajeni prvi mlini v Hercegovini, je verjetno, da je to bilo v času pozne antike, čeprav so najstarejši zapisi o tem iz leta 1465. Mlini, ki še vedno obstajajo, so večinoma iz 18. ali 19. stoletja, vendar so bili zgrajeni na mestu starejših stavb, ki so bile bodisi porušene zaradi poplav ali pa so jih porušili, da bi naredili prostor za večje mline. Njihov položaj je odvisen izključno od moči toka: gradili so jih na mestih kjer tok ni bil premočan, da bi tako dobili stalen vir energije za pogon mlinjskih koles.

Večina mlinov spada v isti tip zgradb, ki se strukturno ne razlikujejo prav dosti. Zgrajeni so bili na način, ki je povsem podrejen njihovi funkciji: so brez vseh nepotrebnih okrasnih elementov. Prav tako ima večina eno samo nadstropje, zgrajeni so bili preko reke, skoraj vsi pa imajo dvokapno streho. Gledano z nižje ležeče točke ob reki dajejo videz dvonadstropne stavbe, ker se zgornje nadstropje nahaja na obokih pritličja, pod katerimi je mlinsko kolo.

zahodnoevropski, bizantinski, balkanski in otomanski. Vendar pa je zgodovinsko jedro Stolca kljub vsej tej raznolikosti skladen in harmoničen kulturno-zgodovinski spomenik z individualnimi lastnostmi, ki so se združile v celoto.

Naravna in arhitektonska celota Blagaja

Blagaj je eno izmed najbolj dragocenih mestno-podeželskih področij v Bosni in Hercegovini. Tvori prostorsko in topografsko samostojno celoto, ki se razlikuje od drugih podobnih področij v svojem zelo razvejanem, ločenem mestnem planu, ki je organsko povezan zgolj s položajem "čaršije" kot osrednjega funkcionalnega elementa ter s prisotnostjo trdnjave Stjepan grad, v katero sta nekoč vodili dve manjši in ena večja cesta.

Urbano strukturo in organizacijo Blagaja je mogoče slediti od srednjeveških obrobij trdnjave, ki so jih med turškim obdobjem preoblikovali v "kasabo" (mesto), nato pa v upravni center. Avstro-ogrsko obdobje ni prineslo nobenih sprememb v mestnem razvoju Blagaja. Obdobje med obema vojnama je bilo v znamenju stagnacije razvoja mesta vse do leta 1961, ko se je nenadoma povečalo število prebivalcev, začela pa se je tudi nenačrtovana gradnja stanovanjskih območij.

Analiza arhitekturne dediščine Blagaja in starih mestnih četrti („mahal“) kaže, da stavbe velike monumentalne in urbane vrednosti zasedajo relativno majhno površino ob reki Buna: od mosta Leho do izvira Bune, ter od Bunske in Harmana mahale do džamije ali cesarske mahale (ob bunskega potoku). V mestnem planu Blagaja je mogoče opaziti tako vzhodnjaške kot sredozemske značilnosti, medtem ko je naselje samo rezultat vpliva več različnih dejavnikov: naravne konfiguracije terena ter družbeno-ekonomskih odnosov.



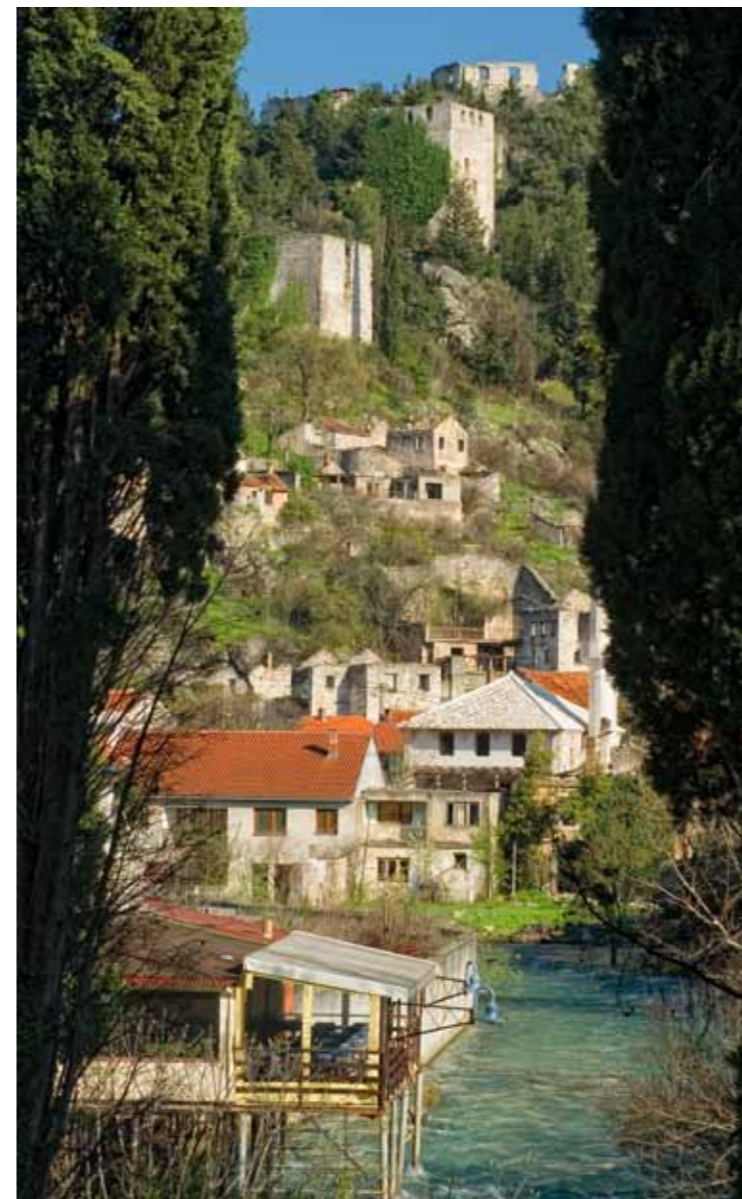
Mostar, mlin



V notranjosti mlinov je en sam prostor, kjer se nahaja mlinsko kolo. Dolžina stavbe je odvisna od števila koles, z drugimi besedami, od števila obokov, na katerih stoji mlin čez reko. Mlini na rekah Radobolja, Trebižat, Bregava in Buna so večji od tistih drugod po Bosni in Hercegovini, s šestimi do enajstimi mlinskimi kolesi. Razdalja med kolesi je enaka, to pa je ritem, ki se na zunaj odraža v razporeditvi obokov. Z eno samo izjemo imajo vsi mlini horizontalna kolesa. Nekateri mlini, zgrajeni na prehodu iz 19. v 20. stoletje, imajo še eno nadstropje, kjer so bili bivalni prostori ali prostor za začasno nastanitev (mlini te vrste so na reki Trebižat v mestu Ljubuški).

Mline so vedno gradili iz kamna, klesance pa so uporabljali za vogale, okenske in vratne podboje ter oboke. Vedno so bili opremljeni z dvokapno streho (en sam mlin na reki Trebižat ima čopasto streho). Preproste strehe z lesenim ogradjem in kamnito kritino so na mnogih mlinih zamenjali z opečno kritino. Izredno majhno število mlinov, zgrajenih v 20. stoletju, ima ravno streho. Eden ali dva pa sta bila prav tako opremljena z novo tehnologijo, tako da sta postala vodna/parna mlina (tak primer je mogoče najti v Mostarju).

Po prvi svetovni vojni je število mlinov v Bosni in Hercegovini močno upadlo kot direktna posledica izgube



Stolac, mlin

njihovega gospodarskega pomena, prav tako pa zaradi uvajanja sodobnih mlinov, ki jih poganja elektrika. Mlini so ogroženi predvsem zaradi malomarnosti po zaprtju letih, kar je neposredna posledica spremembe lastništva, ko nenadoma niso več v uporabi pa tudi nikogar ni, ki bi zanje skrbel. Prav tako so ogroženi zaradi nenačrtovanega ali slabo načrtovanega razvoja in nepriznavanja njihove vrednosti in potenciala.

Nevarnosti, katerim so izpostavljeni mlini, kakor tudi njihovo izjemno slabo stanje ter izjemna vrednost, nam nalagajo, da ukrepamo in naredimo vse, kar je možno, da se ohranijo. Komisija za ohranitev nacionalnih spomenikov prenavlja dva mlina v Mostarju in dva v Stolcu kot del kampanje za promocijo vrednot in važnosti ljudske dediščine. Njihova obnova vključuje tako dela, ki so bistvenega pomena za njihovo ohranitev, kot njihovo ponovno obratovanje.

Mlini v Mostarju so ob reki Radobolja. Eden od teh mlinov, ki je dejansko sestavljen iz dveh, predstavlja edinstven primer zaradi svoje lahko vidne zgodovinske kompleksnosti, pri čemer je starejši mlin iz 18. stoletja, novejši pa iz 20., obenem pa je edini primer vodnega/parnega mlina z ravno streho v Mostarju in okolici. Drugi, manjši mlin je tipičen vodni mlin, ki se nahaja v neposredni bližini starega mostu, ki je na UNESCOVEM Seznamu svetovne dediščine.

V Stolcu prav tako obnavljajo dva mlina. Oba se nahajata na reki Bregava in sta tipična primera za večje mline iz Stolca; eden od njih ima osem mlinskih koles, drugi pa sedem. Elezovića mlin, ki ima tudi bivalne prostore za mlinarja, je bil v uporabi do 20. stoletja. Podgradski mlin pa ima ohranjene samo še temelje.

PIRAN

Mesto, ki se dviga iz morske pene

Piran s svojim starodavnim mestnim jedrom in solinami predstavlja pomembno spomeniško območje z bogato arhitekturno dediščino in edinstveno kulturno krajino solin, ki so še danes delno v uporabi, proizvodnja pa temelji na tradicionalnem načinu pridelave. Na Inštitutu za dediščino Sredozemlja Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem pripravljamo v sodelovanju z Občino Piran in drugimi ustanovami s področja varstva dediščine strokovna izhodišča za nominacijo mesta Piran in njegovega naravnega zaledja pri UNESCO.

Piranski polotok ima zelo privlačno lego - greben na severni strani ga ščiti pred *burjo*, strmo pobočje in zaliv na vzhodni strani pa sta omogočala dober nadzor nad edinim dostopom s kopnega. Zaradi tega je bil poseljen že v prazgodovini; kamnito bodalo iz plitvin ob rtu Madona je bilo izdelano v bakreni dobi, bronastodobne najdbe iz starega trga pa pričajo o življenju v srednji bronasti dobi.



Piran, pogled na mesto z obzidja



V rimskem obdobju je bilo ob obali okrog Pirana več obmorskih vil, ki so verjetno združevale gospodarske dejavnosti večjih posestev in hkrati služile pomorskim povezavam zgornjega Jadrana. Tudi v samem Piranu je bilo odkritih več sledov poselitve iz časa, ko je bilo območje sestavni del rimskega *Regio Decima*. V nemirnem obdobju pozne antike se je prebivalstvo pred nevarnostmi začelo zatekati tudi v bolj varovana pribežališča ob morski obali. Takrat je ponovno prišla do veljave strateška lega piranskega polotoka, Piran pa je kmalu postal gosto naseljen.

Zgodovinska dejstva

Piran je prvič omenjen v 7. stoletju skupaj z drugimi istrskimi mesti v Kozmografiji Anonimnega geografa iz Ravene (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*). Od takrat naj bi živel mesto kontinuirano življenje, menjavali so se le njegovi gospodarji: med 7. stoletjem je bilo pod bizantinsko upravo, v drugi polovici 8. stoletja je prišlo skupaj z Istro pod frankovsko oblast; leta 952 je bilo kot del Furlanske marke vključeno v Nemško cesarstvo; po letu 1209 pa je imel oglejski patriarh položaj istrskega mejnega grofa in oblast. To obdobje relativne neodvisnosti se je zaključilo leta 1283, ko je Piran prišel pod beneško oblast. Dolgo, mirno in uspešno obdobje beneške nadoblasti se je končalo z ukinitvijo **beneške republike** leta 1797. Potem sta bila Istra in Piran do leta 1918 sestavni del dežele Küstenland v okviru **Avstrijskega cesarstva**, oziroma Avstro-Ogrske. Po prvi svetovni vojni je območje pripadlo kraljevini Italiji. Po drugi svetovni vojni je bilo mesto vključeno v cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947 – 1954), zatem pa je v okviru Londonskega sporazuma pripadlo Jugoslaviji, da bi po letu 1991 postalo sestavni del Republike Slovenije.



Piran,
beneška palača





Piran, minoritski samostan

Staro romansko prebivalstvo se je v tem močno utrjenem mestu s slovanskimi priseljenci v zaledju trdno obdržalo in, podobno kot v drugih zahodnoistrskih mestih, stoletja dolgo živelo v beneški maniri z beneško govorico. Tudi ime mesta vseskozi ostaja bolj ali manj nespremenjeno: v latinščini kot Pyrrhanum, med leti 670 in 1282 pa *Piranum*, *Piranon*, *Pyranum*, kasneje *Pirano*, lokalno *Piramin* in slovensko Piran. Razlaga, da beseda *Piranon* izvira iz grške besede *pyr* (oganj oziroma svetilnik), se zdi ustrezna.

Mestna zgodovina

Na grebenu je bilo od prazgodovinskih časov jedro naselbine. Tu sta bila grad oglejskega gastalda in glavna mestna cerkev sv. Jurija. Mesto se je najprej razvilo na območju rta Madona, središče je bila *Piazza Vecchia* - trg, kjer je v času oglejskih patriarhov stala tudi prvotna mestna hiša. Takrat je nastalo tudi prvo od danes vidnih obzidij. Zgodnesrednjeveško podobo z nizom stavbnih objektov na meji z morskobalo in dvema vzdolžnima ulicama in osrednjim trgom je ta del mesta ohranil do danes.



Pod Beneško republiko se je mesto začelo širiti onkraj edinih kopenskih vrat, imenovanih *Porta campo*, na območje pristanišča (današnjega Tartinijevega trga) in pobočja nad njim. Nasproti cerkvice sv. Petra (zgrajena leta 1272), je v začetku 14. stoletja zrasla nova občinska palača v notranjem pristanišču (*mandrač/mandracchio*), poleg nje pa je bil še cel niz pomembnih zgradb: *fontico*, loggia ter prve palače. Piran, kakršnega poznamo danes, je predvsem rezultat gradbenih dejavnosti pomembnejših družin, ki so svoj družbeni položaj poudarjale z gradnjo hiš in palač z bogato klesanimi okenskimi in vratnimi okvirji, ki jih lahko še danes občudujemo na nekaterih hišah.

Mesto je dobilo s širitvijo proti kopnemu več obročev obzidij in je sproti vključevalo posamezne nove četrti, ki so nastale zunaj njega, kot je npr. Marciana. Prvo in drugo obzidje sta se sčasoma s širitvijo mesta skrila v stavbnem tkivu, monumentalno tretje in zadnje obzidje, postavljeno med leti 1470 in 1534 na pobočju *Mogoron*, pa daje mestu še danes značilno *podobo*. Ohranilo se je 7 mestnih vrat: *Porta Muglia* (13. stoletje), *Porta Campo* (15. stoletje), *Porta Dolfin* (1483), *Prima Porta di Raspo*, *Seconda Porta di Raspo*, *Porta Marziana*, *Porta San Giorgio*.

V 16. stoletju je mesto svoje bogastvo kazalo z živahno gradbeno dejavnostjo. Med leti 1590 in 1637 je bila temeljito prenovljena župna cerkev sv. Jurija. Zgrajena je bila nova osmerokotna krstilnica sv. Janeza Krstnika, v kateri pa so ohranili nekatere stare elemente, denimo krstilni bazen, ki izvira še iz predhodnega romanskega objekta. Močno je bil prenovljen tudi Frančiškanski samostan s svojo krito kolonado. Razen sakralnih stavb je mesto v 16. in 17. stoletju dobilo tudi vrsto pomembnih privatnih in posvetnih objektov, na katerih se zrcalijo poznorenesančne

in zgodnjebaročne stilne prvine. V tem času se je mesto širilo in razvijalo predvsem na obalnem območju ob pristanišču *Magnarolla* in izven območja zadnjega mestnega obzidja, kjer je nastajala nova mestna četrt *Borgo*.

Z razglasitvijo Trsta za svobodno pristanišče leta 1719 je zavel v nekoliko oddaljenem Piranu nov gospodarski veter, ki je spodbudil gradnjo cele vrste mogočnih neoklasicističnih poslopij okrog mandrača. Mestno jedro je dobilo svojo končno podobo, ko so majhen notranji mandrač zasuli in tako je nastal prostran mestni trg z mogočno mestno hišo in kipom legendarnega violinista in skladatelja Giuseppe Tartinija, ki se je rodil v Piranu.

Nov gospodarski zagon v 18. in 19. stoletju se je v Piranu še posebej odrazil z nizom novogradenj ob novem, večjem zunanem pristanišču in naprej proti *Fornačam* ter v stavbarski podjetnosti.

Soline

Solinarstvo, h kateremu sodita tudi pomorski transport in trgovanje s soljo, je bilo od zgodnjega srednjega veka dalje najpomembnejša gospodarska dejavnost Pirana, kar se je odražalo s pravicami in dolžnostmi pri koncesijah in dajatvah tudi v prvem mestnem statutu. Po pridružitvi istrskih mest Beneški republici je proizvodnjo in distribucijo soli nadzoroval beneški uradnik, ki je skrbel za monopol nad trgovino s soljo. Pri tem je prednjačil Koper s svojim položajem ključnega pristanišča, a tudi Piran je s trženjem prišel v stik s širšim območjem Evrope in Bližnjim vzhodom. Trgovci so prihajali iz Kranjske, Koroške in Štajerske, s Krasa in Furlanije, iz Nizozemske in celo iz Turčije.



Piran, Tartinijev kip
na Glavnem trgu

Za izgradnjo solnih polj so bile v zaledju Pirana, na naplavnih ravninah Strunjana, Lucije in Sečovelj, izredno ugodne geološke razmere, obstajali pa so tudi drugi ugodni pogoji za to gospodarsko dejavnost, recimo visok odstotek soli v Tržaškem zalivu ter klimatski pogoji (veliko število sončnih dni ter ugoden veter).

Tradicionalno pridobivanje je konec 14. stoletja dobilo nov zagon s pomočjo uvedbe vzgoje površinske skorje iz mikroorganizmov alg, sadre in solinskega blata, imenovane petola, s čimer so omogočili pridobivanje čiste in od tedaj za Piran značilne bele soli. Pozimi so bila na vrsti vzdrževalna dela na kanalih in na njihovih robovih, kot tudi na skladiščnih hišah, v katerih so skladiščili solni pridelek, v času žetve soli pa so v njih prebivale solinarske družine. Redno delo na solnih poljih se začne marca, ko počistijo *canalete* - kanalčke okoli izparilnih bazenčkov, nakar obnovijo petolo na solnih poteh, hiše in predvsem cavedine – kristalizacijske bazene, kjer se pridobiva in žanje sol in ki so med vsemi bazeni na solinah najmanjši.

Prebivalci Pirana, pa tudi solinarji iz okoliških naselij, sezono žetve soli začenjajo z **množičnim odhodom** na soline 23. aprila, na praznik sv. Jurija, mestnega zavetnika. Sezona se konča na god sv. Jerneja, 24. avgusta, ko se po sveti maši v zahvalo za letino vrnejo na svoje domove.

Tradicionalna selitev solinarskih družin se je z modernizacijo proizvodnje pod Avstrijo sčasoma opustila; na stoletja trajajoč način življenja spominjajo na sečoveljskih solinah, na opuščnem območju, ruševine solinarskih hiš, ki dajejo značilen in prepoznaven pečat krajini. Muzej solinarstva je ohranil in ponovno uvedel tehnološko prvinski način pridobivanja soli v beneški tradiciji, s pravimi razmerji



Sečovlje-Fontanigge,
vodna črpalka na veter

solnih polj, originalnimi delovnimi postopki in skladiščanjem v obnovljenih solinarskih hišah.

Na delu sečoveljskih solin, Leri in v Strunjanu, so v začetku 20. stoletja posodobili proizvodnjo s prerazporeditvijo bazenov, motornimi črpalkami in transportom po vzoru rudarske tehnologije, vendar proizvodnja soli še vedno poteka na temelju tradicionalnih materialov, iz solinskega blata zgrajenih *cavedinov* in s površinsko skorjo iz petole. Sol je pridobljena izključno s pomočjo sonca, vetra in morske vode; vrsta proizvodov, kot sta *solni cvet* in *aqua madre* (visoko koncentrirana slanica), sodi med najkakovostnejše izdelke solne proizvodnje.

Ekosistem

Območji solin v Strunjanu in Sečovljah sta pod posebnim varstvom v okviru krajinskih parkov, saj je to območje habitat redkih, ogroženih in značilnih rastlinskih in živalskih vrst, kjer je zaradi dolgotrajnega delovanja človeka nastal tipičen solinski ekosistem. V Strunjanu dajejo parku posebno vrednost tudi visoka peščena pobočja, v Sečovljah pa je na opuščnem delu mokrišče, ki ima izjemno krajinsko in ekološko vrednost.

V solinah uspevajo slanoljubne rastline, ki potrebujejo velike koncentracije soli; mestoma lahko najdemo prave halofitne travnike, brežine solinskih kanalov ter robove bazenov in jarkov pa preraščajo različne, za posamezni habitat značilne rastline, ki nudijo dom tudi nekaj čebeljim vrstam, na primer solinski čebeli (*Pseudapis bispinosa*) in večim vrstam rastlinojedih stenec. V trsju živijo pajčji škržatki (*Caliscelis wallengreni*) ter tudi eden najmanjših sesalcev na svetu, pritlikava, belozoba etruščanska rovka



Sečovlje-Fontanigge,
Cavedini – soline

(*Suncus etruscus*), italijanska zidna kuščarica (*Lacerta sicula*) in ostrouhi netopir (*Myotis blythi*). Solinarski bazeni so življenjski prostor solinskega rakca (*Artemia salina*), v plitvi vodi pa živijo mnogoščetinci, raki, školjke in majhna progasta ribica, imenovana zobati krap (*Cyprinodon fasciatus*). V tem okolju živi skoraj tristo vrst ptičev, nekaj med njimi jih ima le tu gnezdišče; med njimi je opazna mala bela čaplja (*Egretta garzetta*), ki je simbol krajinskega parka Sečovlje.

Piranske soline so delo človeških rok s tisočletno tradicijo. Izmed številnih solin v severnem Jadranu so se ohranile v svojem izvornem obsegu in dejavnosti edino soline v Strunjanu in Sečovljah. Predstavljajo dober primer dediščine, vpete v sodobno življenje, in ne samo zgodovinski, gospodarski, tehnični, krajinski ter estetski spomenik.

EVFRAZIJANA V POREČU

Katedrala škofa Evfrazija

Rimski *Parentium*, danes Poreč, so ustanovili Rimljani na polotoku, ki je že prej bil občasno naseljen. Malo rimsko mesto je imelo pravilno kvadratno mrežo ulic, kardov in dekuman, ki so oblikovale bloke stanovanjskih in javnih zgradb. Forum je bil na vrhu polotoka, na severni strani pa je v 3. stoletju bil oblikovan zgodnjekrščanski sklop, ki je v 4. stoletju dobil obliko prave javne cerkve. Poreški škof Evfrazije je sredi 6. stoletja temeljito prenovil tedanji katedralni sklop ter veliko baziliko opremil z razkošnimi stenski mozaiki.



Poreč, Evfrazijeva bazilika,
pogled z zraka

Sklop Evfrazijeve bazilike je bil vpisan na UNESCOV Seznam svetovne dediščine leta 1997. Postopek argumentiranja razlogov, zaradi katerih zavzema Evfrazijana edinstveno mesto med svetovnimi spomeniki te vrste iz istega obdobja, je bil dolgotrajen. Problem ni bil v opisu poreške katedrale, vendar je bilo treba prepričljivo in jasno razložiti, zakaj je edinstvena. Pomen spomenika ni le v estetski vrednosti, ki jo kaže videz, temveč tudi v dokumentarni in zgodovinski vrednosti celote in vsakega

posamičnega elementa, moderna valorizacija spomenika pa prav tako upošteva, da imajo vse strukture, vključno s tistimi nevidnimi (kot je notranja struktura sten, temelji, plasti ometa, arheološke ostaline, sledi gradbenih faz....) dokumentarno in znanstveno vrednost. Temu lahko dodamo še način uporabe spomenika, ki je še vedno v skladu s prvotnim namenom.

Poreč, Evfrazijeva bazilika, mozaik v apsidi



Pred Evfrazijem

Pred Evfrazijevo prenovo sta obstajali vsaj dve fazi zgodnjekrščanskih zgradb na istem mestu. Prva javna cerkev datira iz 4. stoletja, njeni ostanki pa so se ohranili severno od Evfrazijeve bazilike. To je bila stavba s tremi neenakimi pravokotnimi dvoranami s talnimi mozaiki, deli katerih so ohranjeni do danes. Na mozaikih je ohranjenih več donatorskih napisov, ki pripovedujejo, koliko so nekateri pobožni verniki prispevali k njihovi izdelavi. Del severne dvorane je verjetno služil kot krstilnica. Vhod v cerkev je bil skozi narteks, deloma zgrajen na prostoru Karda - ulice, ki vodi do severnih mestnih vrat. Še danes je mogoče opaziti tesno povezanost med rimskim urbanim sistemom in položajem katedrale. Najstarejša cerkev je bila zgrajena v kotu ene od severnih mestnih insul, na prostoru kjer so bile rimske posvetne stavbe. Starejše zgodovinopisje razlaga en del rimskih hiš kot ostanke tajne krščanske bogoslužne zgradbe iz 3. stoletja (*domus ecclesiae*), povezujoč vse s podatki z napisa, ki omenja prenos telesa škofa Maura, s čigar pripisno je bila obnovljena prvotna cerkev (*primitiva ecclesia*). Po teh interpretacijah je skriti cerkvi pripadalo polje mozaika s prikazom ribe kot tajnega krščanskega simbola. Napis, na katerem je omenjen škof Mauro je shranjen v baziliki.

Sredi 5. stoletja je bila prva cerkev povsem predelana in razširjena. Ta faza katedralnega sklopa se imenuje predevfrazijana. Sestavljena je bila iz dveh vzporednih triladijskih bazilik, medsebojno ločenih z manjšimi prostori in cisterno. Pred pročeljem obeh bazilik se je razprostiral dolg narteks s talnim mozaikom (motiv ribje kosti). Kar zadeva tloris, se velika bazilika (južna) ujema s sedanjo, razen v vzhodnem delu, kjer se je končala z ravno steno. Talni mozaiki v predevfrazijani so se ohranili izpod tal sedanje cerkve (Evfrazijeve bazilike). V svetišču se je nahajal



Poreč, Evfrazijeva bazilika, atrij in sprednji del cerkve

Poreč,
Evfrazijeva bazilika,
bizantinski kapitel



sinthronos - polkrožna klop za duhovnike in škofa. Mozaične preproge predevfrazijane lahko delno občudujemo skozi luknje, ki so na tleh današnje cerkve. Manjša bazilika predevfrazijane je ohranjena v arheoloških ostankih dela triumfalnega slavoloka in začetka arkature poleg njega. V obdobju zgodnjega srednjega veka je bila ta cerkev zmanjšana na prostor osrednje ladje, v apsidi pa je bil postavljen veliki kamniti sarkofag izpod arkosolija, poleg njega pa tudi zidan oltar. V drugi fazi zgodnesrednjeveške adaptacije je bila apsida pregrajena z vstavitvijo treh majhnih vpisanih apsid. Tekom 14. stoletja je bil ta prostor urejen kot zakristija. Na stenah so vidni ostanki fresk v gotskem slogu iz istega obdobja. K sklopu predevfrazijane prav tako spada še vedno ohranjena osmerokotna krstilnica z vkopanim šesterostranim bazenom. Med krstilnico in veliko baziliko je bilo nekoč dvorišče – atrij, okoli krstilnice pa je bila poligonalna obhodna pot.

Evfrazijeva bazilika

Katedrala je bila temeljito obnovljena zaradi velikih del, ki jih je dal izvesti škof Evfrazij (sredina 6. stoletja), ki je na položaj poreškega škofa prišel po justinijanski rekonkvisti teh območij. Velika bazilika je dobila novo svetišče z apsidami, stebriščem in dekoracijo, zgrajena pa je bila tudi spominska kapelica, nov atrij ter škofijska palača. Manjša bazilika in krstilnica sta ostali ohranjeni znotraj novega sklopa. Škof Evfrazij je dal baziliko opremiti z marmornatimi stebri z razkošnimi kapiteli ter liturgičnim pohištvom iz prokoneškega marmorja. Tukaj velja predvsem omeniti izjemno serijo različnih kapitelov: korintski z nizi bodljikavega akantusa v obliki prizmatične košare in dvopodročni s fantastičnimi živalmi na vogalih. Oltarna ograja je bila obnovljena iz ohranjenih fragmentov v svoji izvorni obliki. Pregradne plošče oltarne ograje so okrašene s simboličnimi kompozicijami, v katerih so križi, Kristusov monogram, rogovi obilja in jeleni, ki pijejo iz kantarosa. Veliko število fragmentov oltarne ograje in monumentalne prižnice je razstavljenih v atriju in lapidariju. Arhitekturna dekoracija in pohištvo kažejo značilnosti bizantinske skulpture iz srede 6. stoletja ter verjetno izvirajo iz cesarskih kamnoseških delavnic v Grčiji, v Poreč pa so prispeli kot gotovi izdelki. V obokih severne arkature se nahaja odlično ohranjena izvirna dekoracija, izvedena v štuku, z bogatim repertoarjem geometričnih in cvetličnih motivov, v notranjosti katerih so ptice in rogovi obilja. Ostanki štukature iz istega obdobja so vidni tudi v notranjosti oken na zahodnem pročelju.

Novo triladijsko svetišče je bilo popolnoma prekrito z veliko mozaično kompozicijo. Ikonografski program

Poreč,
Evfrazijeva bazilika,
talni mozaik





Poreč, Evfrazijeva bazilika, mozaik z motivom ribe

glavne apside je sestavljen iz prikaza Jezusa z apostoli na slavoloku, celega niza medaljonov s podobami svetnic v slavoloku ter velikih slik v sami apsi. V kaloti, polkrožnem delu kupole, je prikazan Jezus, ki ga v naročju drži devica Marija na prestolu, ob strani pa so angeli in svetniki mučeniki. Napis omenja Sv. Maura, zaščitnika mesta. Skupaj s svetniki in angeli so prikazani škof Evfrazij z maketo bazilike v rokah, diakon Klavdij ter njegov sin Evfrazij.

Po celotni širini apside se v štirih vrsticah razteza z belimi črkami na modrem ozadju napis, ki pravi, da je cerkev „od temeljev“ dal zgraditi škof Evfrazij, ker je bil „stari hram“ v razsulu in brez okrasov.

V spodnjem registru se nizajo prikazi oznanjenja in vizitacije ter liki Sv. Zaharija in Sv. Janeza Krstnika. S poudarjenim vencem iz štuka je mozaik ločen od dekoracije v pritličnem delu apside, ki je sestavljena iz niza štirioglatih polj, izvedenih v raznobarni *opus sectile* tehniki. Pri njihovi izdelavi so uporabili tako steklene kot marmorne ploščice v velikem številu barvnih odtenkov. Poseben svetlobni poudarek pa dajejo površine, izpolnjene z biserovino. Na dnu apside je v celoti ohranjena originalna marmorna klop za duhovščino s škofijskim prestolom. V stranskih apsidah so ohranjeni le deli mozaika v kaloti, ki prikazujejo Jezusa, kako natika mučeniške krone na glave svetnikov.

Atrij Evfrazijane ima obliko kvadriportika s trilokom in parom stebrov z vsake strani. Tako stebri kot kapiteli so bili izdelani na isti način kot tisti v baziliki, razen dveh stebrov s severne strani, ki sta kopiji iz 19. stoletja. Iz atrija je mogoče videti glavno pročelje bazilike, ki je v svojem zgornjem delu imelo podobe, izvedene v tehniki mozaika. Ta redek primer mozaične slike na zunanji strani cerkvene zgradbe je precej propadel. Od originala so ohranjene

le posamezne kockice in vdolbine, kjer so bile tiste, ki so odpadle. Bolje ohranjeni spodnji del mozaika na pročelju je bil v 19. stoletju pretirano obnovljen.

Severno od apside bazilike se nahaja manjša zgradba, ki je bila prav tako zgrajena v času škofa Evfrazija. To je *cella trichora*, ki se sestoji iz obokanega prostora trolistne oblike, pred katerim je elipsoidno preddverje. Verjetno je bila zgrajena kot mavzolej. V *celli* so ohranjeni deli večbarvne mozaika iz 6. stoletja, v središču prostora pa je veliki marmorni sarkofag - relikvirij iz leta 1247, v katerem so bile shranjene relikvije svetih zaščitnikov Poreča, Maura in Eleuterija.

Škofijska palača

Škofija je bila zgrajena severno od atrija. To je enonadstropna stavba z veliko osrednjo dvorano na prvem nadstropju. Na severni strani so prostori opremljeni s polkrožnimi apsidami, od katerih je srednji prostor veliko večji. Osrednja dvorana je v svoji celotni višini zelo dobro ohranjena. To je slavnostna dvorana škofa Evfrazija, iz katere je upravljal svojo diecezo in mesto, obenem pa je to izvrsten primer hierarhično organiziranega in usmerjenega prostora. Štiriogлата dvorana je osvetljena z več okni pod stropom (v enem od oken je še ohranjena originalna kamnita tranzena), velika apside pa je osvetljena s svetlobo iz petih nižje postavljenih oken. Ohranjen je tudi srednji trilok - *tribelon* - pred veliko apsidno.

Zgradba poreške škofije je prav tako rezultat gradbenih dejavnosti škofa Evfrazija sredi 6. stoletja. To je edini ohranjeni primer zgradbe s takšno funkcijo iz zgodnjekrščanskega obdobja. V majhnem prostoru z vzhodne strani lahko opazimo spremembe, ki so v teh prostorih nastale skozi stoletja: bili

so pregrajeni, odpirali in zapirali so odprtine, spremenili so obloge sten, vendar je struktura originalnih nosilnih sten ostala večinoma odlično ohranjena. V salonu na zahodni strani pa je ohranjena baročna štukatura ter slikarija iz časov škofa Polesinija ob koncu 18. stoletja.

V obnovljeni stavbi škofije je sedaj urejen cerkveni muzej. Tu so razstavljeni kamniti spomeniki ter najdbe iz dolgoletnih arheoloških raziskav: številni fragmenti prvotnih talnih mozaikov iz 4. in 5. stoletja, fragmenti skulptur iz obdobja 2.-6. stoletja, fragment talnega mozaika z upodobitvijo ribe (znamenje Jezusa), ki je nekoč krasil tla prve bazilike iz 4. stoletja, sprednji del oltarja škofa Evfrazija, izdelanega iz prokoneškega marmorja s simboličnimi reliefi in napisom, monolitna škofovska katedra iz 8. stoletja, ki je nekoč bila v severni cerkvi.

Na prvem nadstropju, v prostorih nekdanje škofijske rezidence iz 18. stoletja, so razstavljene umetnine, ki prihajajo deloma iz katedrale ter iz zapuščenih cerkva iz poreške in puljske škofije. Med njimi so romanska razpela, gotška in renesančna lesena skulptura, poliptih Antonija Vivarinija iz leta 1440, triptih Antona iz Padove iz leta 1529 ter liturgična oblačila in srebrnina.

Kompleks Evfrazijane je od 6. stoletja doživel bore malo sprememb. V srednjem veku je manjša bazilika bila zapuščena in razrušena. Videz prezbiterja Evfrazijane je bil deloma spremenjen leta 1267, ko je bil postavljen kvadratni ciborij, okrašen z mozaikom. Sredi 19. stoletja so baziliko razširili na dokaj neroden način s tem, da so dodali dve bočni kapeli, ki pa sta bili odstranjeni tekom restavratorskih del v obdobju med dvema svetovnima vojnoma. V obliki, v kateri je do danes ohranjen, predstavlja ta objekt verjetno najbolje očuvan zgodnjekrščanski katedralni kompleks na svetu.

RAVENNA

Umetniška krona mozaične umetnosti

Ravenna je bila priznana s strani UNESCO kot območje svetovne kulturne dediščine, ko je osem njenih spomenikov iz 5. in 6. stoletja bilo dodanih na UNESCOV Seznam svetovne dediščine leta 1996. Razlog, zaradi katerega so zgodnjekrščanske spomenike iz Ravenne prištel na seznam svetovnih kulturnih zakladov, pa je bil opisan takole: „To je območje izjemne univerzalne vrednosti, ker je izredno pomembno kot umetniška krona mozaične umetnosti, ki se zrcali v teh spomenikih, prav tako pa je to območje, odkoder izvirajo pomembna pričanja o umetniških in verskih odnosih in stikih v pomembnem obdobju evropske kulturne zgodovine.“



Ravenna, Teodorikov mavzolej

Ravenna,
bazilika San Vitale

Bazilika San Vitale

Datirana je bila v 6. stoletje, predstavlja pa enega izmed najpomembnejših spomenikov zgodnjekrščanske umetnosti v Italiji. Gradnja se je začela pod oblastjo Gotov v letu 527, za časa škofa Eklezijusa, končala pa se je za časa škofa Maksimijana, ki jo je posvetil 17. maja 548, po ponovnem zavzetju mesta s strani Bizantincev. Vzhodni vpliv ima dominantno vlogo: ni več osrednje ladje in dveh stranskih ladij, temveč imamo centralni oktagonalni tloris, nad katerim se nahaja velika kupola. Drznost gradnje ter dekorativna funkcija mozaikov se medsebojno dopolnjujeta v čudoviti zgradbi, edinstveni na svetu.

V baziliki sami pa oči privlačijo čudovite mozaične dekoracije apside ter izjemna predstavitev cesarskega para bizantinskega cesarstva, Justinijana in Teodore, z njuni dvorjani. Noben drug mozaik ali literarno besedilo v celotnem imperiju Justinijana in Teodore pa ni v stanju reproducirati enotnosti in stilske popolnosti v povezavi z vzvišenostjo politične in verske misli, kot je to uspelo na nizu v apside in prezbitariju Sv. Vitalija.

Praznovanje njihovega cesarstva se ne omejuje samo na dva panela z Justinijanom in Teodoro. Na oboku apside se združujejo politične in verske razsežnosti.

V prezbitariju se kaže enotnost cerkve in cesarstva kot cesarstva in duhovščine, medtem ko se nad obokom apside, med simboličnima mestoma Jeruzalem in Betlehem, v središču simboličnega sonca nahaja Alfa, ki ideološko spominja na Jezusa kot ustvarjalca kozmosa ter zgodovinskega vesoljnega sveta.

Mavzolej Gale Placidije

Struktura in slike mavzoleja cesarice Gale Placidije nas spominjajo na življenje in smrt cesarske princese iz 5. stoletja, ki je pustila globok pečat na zgodovino cesarstva, v katerem je vladal njen oče Teodorik Veliki. Hči, sestra, žena in mati cesarjev, Gala Placidija, je vladala v zahodnorimskem cesarstvu, sredi 5. stoletja pa je dala zgraditi ta mali mavzolej. Zunanost je pusta v nasprotju z veličastnostjo notranje dekoracije. Številne zvezde v kupoli naredijo velik vtis na domišljijo in rahločutnost obiskovalcev Ravenne.

Čeprav je podoben velikim poganskim mavzolejem s centralnim tlorisom, enimi samimi vhodnimi vrati, s streho, nad katero se dviga vrh kupole in z zmerno zunanostjo, je notranost tega mavzoleja v celoti poslikana s krščanskimi simboli nesmrtnosti in večnega življenja. Za Gale Placidijo je bila slava krščanskega rimskega imperija izražena s križem, mavzolej pa ima obliko latinskega križa, ki je glavni simbol mozaika v središču oboka. To je nebeški križ, ki sije med zvezdami na nebu, na nebu večnega odrešenja, na nebu božjega kraljestva. Nebeški obok velikega vhoda s simboli svetlobe pa na zelo dober način ponazarja temeljno temo koncepta, ki sta si ga delila ravenski škof Petrus Crisologus in Gala Placidija v zvezi s potjo, po kateri mora iti kristjan proti večnosti.

Neonijanska (katoliška) krstilnica

To je najstarejši zgodnjekrščanski spomenik v Ravenni. Stavba, ki jo je dal zgraditi škof Neonij, datira v drugo polovico 4. stoletja. Notranost je okrašena s svetlimi mozaiki, ki nosijo jasne znake helenistično-rimskega vpliva. Njena velika vrednost izvira iz niza mozaikov, obogatitih



Mavzolej Gale Placidije, notranjost

s čudovitimi štukaturami šestnajstih prerokov: štirih večjih in dvanajst manjših prerokov. Nobena druga krstilnica iz obdobja zgodnjega krščanstva se ne more primerjati s to zgradbo v Ravenni, gledano z vidika popolnosti mozaikov ter strukturne ohranjenosti.

V tej krstilnici obstajajo trije pasovi mozaikov. Centralni pas prikazuje, kako Janez Krstnik krsti Jezusa v reki Jordan; srednji pas vsebuje portrete dvanajstih apostolov v dveh procesijah pod vodstvom Petra in Pavla; *etimasia* (prazen prestol pripravljen za drugi prihod Jezusa) pa je prikazan v tretjem pasu skupaj s praznimi sedeži v arhitekturi vrta, nebeškega raja, ki simbolizira cilj duš na poti v večno življenje.

Arijska krstilnica

Zgrajena je bila konec 5. stoletja, ko je na oblasti bil Teodorik, arijski kult pa je predstavljal uradno vero na dvoru. Krstilnica ima osmerokoten tloris ter vsebuje čudovite mozaike iz prehodnega obdobja med 5. in 6. stoletjem. Na kupoli je lep mozaik, ki prikazuje Jezusov krst v Jordanu in 12 apostolov. Glede na arijsko doktrino pa je Jezus sin božji, ki je zadržal svojo človeško naravo. Tukaj niso apostoli, ki nosijo krone življenja-blaženosti-zmage, ločeni s kandelabri, simboli svetlobe, kot v drugi krstilnici, ampak s palmami, simboli življenja. V arijski predstavi je ta Jezus, ki gre proti vzhodu, Jezus, ki postane Bog v trenutku krsta v Jordanu ter postane božanski s primordialno vodo: primordialno regenerativno bitje, v katerem prebiva duh Božji.



Ravenna, krstilnica Arijeve, mozaik v kupoli



Nadškofijska kapela

Zgrajena je bila kot zasebna kapela škofa Petra II. v času vladavine Ostrogotov in je edina obstoječa religiozna stavba, ki spada k škofovski palači. V njej se nahaja izredno zanimiva mozaična ikonografija. Škof je naročil dvajset odličnih mozaičnih heksametrov atrija, Jezusa bojevnika s križem na rami pa je postavil nad vrata. V resnici pa lahko povečevanje Jezusa, čigar podoba dominira v vsakem delu mozaične dekoracije, razložimo kot protiarijski element. Predstavitev Jezusa kot bojevnika, ki z nogami stopa po zveri arijske krivovernosti, predstavlja obtožbo proti takratni vladajoči politični vladi Teodorika, arijskega kralja. Portreti evangelistov, apostolov in raznih svetnikov z vzhoda, zahoda in Afrike, izražajo enotnost vere v katoliški ekumenizem zgodnjega krščanstva, pred razkoli Barbarov in Arijev. Veličastna je dekoracija oboka v veži, kjer na zlatem nebu, med nizom lilij in majhnih vrtnic lahko občudujemo **podobe več kot 99 ptičjih vrst**, od katerih lahko nekatere najdemo zlasti v naravnem okolju Ravenne.

Bazilika Sant' Apollinare Nuovo

Bazilika Sant' Apollinare Nuovo je bila zgrajena v 6. stoletju, sprva kot Teodorikova palatinska cerkev. Zgodovinsko gledano je to najbolj zanimiva cerkev v Ravenni, ker v resnici predstavlja spojitev Teodorikovega ostrogotskega kraljestva z Justinijanovim cesarstvom. Veličastni mozaiki, ki se nahajajo v notranjosti, predstavljajo največjo tako površino, ki smo jo podedovali iz antičnega obdobja. Slava in moč gotskega kralja se zrcalita na velikih panojih **Palatiuma**, z mestom Ravenna in pristaniščem z mestom Classe. Teodorik je poudaril klasično kulturo Grčije in Rima, ko pa jo je postavil ob bok gotske kulture, je hotel pokazati, da je

njegova kraljevska in politična moč združena z močjo Jezusa kralja. Teodorik je upravičil prestiž svoje kulture in moči s tem, ko je med okna postavil šestintrideset podob prerokov, apostolov, evangelistov s kodeksi, knjigami in zvitki.

Nadškof Agnello je z odstranitvijo arijskih magistratov kasneje spremenil mozaike ter jih vključil v svojo katoliško kulturo z zmagovitimi procesijami svetnikov, svetih treh kraljev in svetnic, ki jih simbolično vodita Sv. Martin in Sv. Evfemija, ker sta bila oba proti arijevstvu s stališča svojega posvečenega religioznega božjega poziva.

Teodorikov mavzolej

Ta skrivnostna stavba, katere pomen še ni v celoti pojasnjen, je bila zgrajena na pobudo gotskega kralja Teodorika leta 520 našega štetja kot njegova grobnica v bližini barbarske nekropole. Stavba ima dve nadstropji, v celoti pa je zgrajena iz istrskega kamna v skladu z najstarejšimi modeli pogrebnih spomenikov. Po velikosti je monumentalna ter na ta način tudi dobro predstavlja moč in duha ostrogotskega kralja. Streha je pokrita z enim **samim blokom** istrskega kamna premera 10 metrov, ki tehta 300 ton, kar pomeni, da je verjetno eden največjih monolitov na svetu, ki je bil uporabljen kot kupola. Na kroni iz 12 medaljonov, izrezljanih iz istega bloka kupole, so imena štirih evangelistov in osmih apostolov. Te oblike spominjajo na kraljevo krono ali pa celo na bojevniško čelado. Do velike razpoke, vidne na bloku, je verjetno prišlo med vgraditvijo kamna, ki so ga skoraj zagotovo dvignili s pomočjo poševne rampe. Legenda pa pravi, da je kupolo razpokala božanska strela, ki je zadela v notranjosti sedečega Teodorika ter ga ubila kot kazen za vse njegove zločine, kar pomeni, da se je prerokba, da bo umrl od udara strele, uresničila.



Ravenna, bazilika Sant' Apollinare Nuovo, notranjost z mozaiki



Ravenna, bazilika
Sant'Apollinare in Classe



Prostor je v notranjosti slabo osvetljen z majhnimi okni, od katerih je eno v obliki križa in gleda proti vzhodu. Na zgornjem nadstropju je velik porfirni sarkofag, v katerem so mogoče bili ostanki Teodorika, vendar ne za dolgo, saj so bili odstranjeni v obdobju bizantinske vladavine. Dekoracije v kraljevi grobnici so postopoma odstranili tekom stoletij.

Bazilika Sant' Apollinare in Classe

Zgrajena je bila v prvi polovici 6. stoletja in predstavlja najbolj vzvišeno religiozno mesto ravenske cerkve, saj je bila zgrajena na zgodovinskih in dokumentiranih temeljih primitivnega pokopa **Apolinara**, kjer so na grobnici prvega škofa in edinega mučenika zgradili majhno baziliko –*martyrion* - v prvi polovici 6. stoletja. Bazilika je bila prvotno zgrajena na jadranski obali, vendar pa se danes nahaja na **podeželju v bližini Ravenne**, tik ob obsežnem arheološkem območju starega pristanišča Classe, ki je bilo domače pristanišče rimskega ladjevja, in je že zdavnaj pokopano.

Notranjost nam nudi presenetljiv prizor. Ritem, ki ga ustvarja 24 stebrov krasnega grškega marmorja s prečnimi žilami, se konča v nežno zeleni barvi mozaičnega travnika, sijaju ovc, blišču borovega gozda **Sant' Apollinara**, v harmoniji med arhitekturo in dekoracijo. Poleg njene arhitektonske strukture, je Sant' Apollinare in Classe znana tudi po mozaikih v njeni apsidi ter marmornih sarkofagih nadškofov, ki se nahajajo vzdolž stranskih ladij. V središču te cerkvene bazilike, ki se uporablja za praznovanje evharistije, se nahaja ena od najbolj čudovitih teofanij starodavnega krščanstva: veliko simbolično preobraženje, ki zavzema celotni bazen apsida, izdelano v mozaiku.

Veličastni križ vstajenja izstopa v prevladujočem položaju in predstavlja Jezusa kot vodilno osebo preobraženja. Preobraženje pa je simbol Velike noči, Velika noč pa je darovanje, žrtev, evharistija jagnjeta in križa: božja roka prejme evharistično žrtev maše. Žrtev, ki jo je škof dal za Cerkev in skupnost vernikov, se nahaja na prelepem cvetočem travniku, idilični viziji raja, medtem ko dvanajst jagnjet, šest na vsaki strani, ki se premikajo proti **pastorju Apollinaru**, predstavlja ravensko cerkev, kako praznuje mašo.

SPLIT

Palača, ki je postala mesto

Grško naselje *Aspálathos* je bilo ustanovljeno med 4. in 3. stoletjem pred našim štetjem blizu mesta Salone, ki je v 1. stoletju pred našim štetjem postalo rimska kolonija in glavno mesto province Dalmacije. Okoli leta 295 našega štetja je cesar *Gaius Aurelius Valerius Diocletianus* (na oblasti 284-305) **ukazal, naj se začnejo gradbena dela na upokojitveni palači v bližini njegovega rojstnega kraja.** Zgradba je imela pravokoten tloris, bila je podobna utrdbi s celim nizom stolpov na treh straneh, južna stran, ki je gledala na morje, pa je bila na gornji ravni odprta z loggio in arkadami, ki so se razprostirale po celotni dolžini fasade. Med palačo, v kateri je bilo cesarsko prebivališče, in glavno ulico v smeri vzhod-zahod (*decumanus*) se nahaja osrednji trg (*peristil*), tu pa so bila tudi posvečena mesta z mavzolejem in templji, tako kot cesarska manufaktura tekstila (*gynaecium*) v severnem delu objekta. Po Dioklecijanovi smrti je palača ostala v lasti cesarske družine.



Palačo so postopoma preuredili v utrjeno naselje, imenovano Spalatum, ki je dobilo vse attribute mesta po padcu Salone v 7. stoletju, ko so se v njem nastanili ubežniki. Kot del Bizantinskega cesarstva je mesto imelo spreminjajočo se, vendar kljub temu pomembno politično avtonomijo.

V zgodnjem srednjem veku je hrvaška država (pozneje Kraljevina Hrvaška) zavzemala srednji del jadranske obale, vključno z njenim zaledjem, mesta pa so ostala pod Bizantinsko upravo. Za kratek čas je Split prišel pod frankovsko, beneško in v 11. stoletju pod hrvaško oblast. V naslednjih stoletjih je Split postopoma razvil svoj hrvaški značaj.

Od zgodnjega 12. stoletja je bil Split neodvisna komuna pod upravo ogrskih kraljev. Palača je postala premajhna za rastoče mesto, ki se je širilo proti zahodu in tako podvojilo svojo površino. Zahodni del mesta je bil utrjen z novim obzidjem, ob rotovžu pa je bil formiran nov javni trg.

Beneška republika je leta 1420 prevzela mesto, ki je potem ostalo pod beneško oblastjo celih 377 let (1420 – 1797). Avtonomija mesta se je skrčila; največja avtoriteta v mestu je bil knez, vedno rojen v Benetkah. Kljub temu se je Split razvil v pomembno mestno pristanišče z važnimi trgovskimi potmi, ki so vodile v otomansko zaledje preko bližnjega prelaza Klis. Kultura je prav tako cvetela, saj je bil Split središče hrvaške književnosti. V tem obdobju je bilo v mestu zgrajenih mnogo lepih palač.

Po kratkem obdobju vladavine Napoleona (1806 – 1813) je bilo na Dunajskem kongresu mesto dodeljeno Avstrijskemu cesarstvu. V tem času je bil Split deležen velikih investicij. Obnovljen je bil rimski akvedukt, zgrajen valobran, prispela je železnica, zgrajene so bile nove ulice, deli starega obzidja pa so bili odstranjeni. Po koncu prve

svetovne vojne ter propadu Avstro-Ogrske je Split postal najbolj pomembno pristanišče v Jugoslaviji. Med drugo svetovno vojno je prišlo do bombardiranja nekaterih delov pristanišča in starega mesta.

Po letu 1945 je mesto doživelo svoj največji gospodarski in demografski razcvet. Bilo je zgrajeno na desetine novih tovarn in drugih podjetij, število prebivalcev mesta pa se je potrojilo. V obdobju od leta 1945 do 1990 se je mesto popolnoma spremenilo, razširilo ter zavzelo celoten polotok. Danes je Split drugo največje hrvaško mesto ter gospodarsko in upravno središče osrednje Dalmacije. Njegovo gospodarstvo temelji predvsem na trgovini in turizmu, tu in tam pa se obnavljajo tudi stare proizvodnje, npr. hrane (ribištvo, olive, proizvodnja vina), papirja, cementa in kemijske industrije.

Konzervacija območja Svetovne dediščine

Dela na Dioklecijanovi palači so bila končana leta 305 našega štetja, kot sinteza, tako oblikovno kot funkcionalno, cesarske *ville* ter utrjenega *castruma* iz obdobja pozne antike. **Smatra se, da je palača ena od ključnih zgradb pozno antične arhitekture zaradi izrednega stanja ohranjenosti tako njenih originalnih delov kot celote nasploh, pa tudi zaradi celega niza arhitektonskih oblik, ki se umeščajo med klasično in srednjeveško umetnost.** S transformacijo v srednjeveško mesto so stari mojstri v palači, znotraj obrambnega zidovja, zgradili veliko število stavb v različnih arhitekturnih slogih, navdih pa so dobili iz velikega antičnega modela.



Split, rekonstrukcija Dioklecijanove palače - Hebrard (1912)

Leta 1979 je zgodovinsko jedro Splita bilo proglašeno kot Območje svetovne dediščine zaradi svoje dobro ohranjene arhitekture iz vseh obdobj, pa tudi zaradi dejstva, da je to območje še vedno živeč organizem z vsemi urbanimi funkcijami. Poleg tega je bilo ogroženo zaradi bliskovite rasti sodobnega mesta, komercializacije pritličnih delov nepremičnin, kot tudi zaradi neugodnih sprememb v socialni strukturi prebivalstva.

Praznovanje 1700. obletnice gradnje palače ob prelomu tisočletja je dalo nov zagon za prenovo najpomembnejših zgodovinskih stavb v Splitu. Od številnih načel konzervatorstva, ki so danes v uporabi, lahko poudarimo sledeče: konzervatorstvo ima prednost pred restavriranjem; poudarjanje vzdrževanja in prenove mestne infrastrukture, s tem pa zvišanje kakovosti življenja v zgodovinskem jedru; uporaba tradicionalnih tehnik in materialov.

Katedrala Sv. Duje (Dioklecijanov mavzolej)

Med evropskimi katedralami je splitska katedrala verjetno najstarejša. Prvotno je bila Dioklecijanov mavzolej, v njenem sklopu pa se nahajata tudi romanski zvonik ter baročni kor. V celotni palači predstavlja katedrala najbolj stratificirano, obenem pa tudi najbolj pomembno zgradbo, ki jo občudujejo zaradi njenih masivnih kamnitih zidov, edinstvene strukture opečne kupole ter dobro ohranjene antične dekoracije. Prav tako privlačna je bogata zbirka umetnin, ki je v katedrali preživela od časov transformacije mavzoleja v katedralo v 6. stoletju. Od leta 1996 tečejo prenovitvena dela na najbolj ogroženih mestih.

Streha mavzoleja je bila popolnoma prenovljena. Vsako od okoli 500 rimskih strešnih opek, ki so jih našli na strehi, so shranili in popravili. Prav tako kot za dela na

Split, Dioklecijanova palača



strehi so za prenovu fasad uporabili tradicionalne materiale in tehnike. S statiko povezani dejavniki, ki vplivajo na stanje baročnega kora, dodanega k stari zgradbi v 17. stoletju, so se slabšali zaradi slabih temeljev ter slabe kakovosti zidanja. Dela na strukturnem ojačenju so se začela z vbrizgavanjem redke malte v temeljne zidove, prav tako pa so bili vgrajeni jekleni kabli. Notranjost kora je bila popolnoma prenovljena, posebne pozornosti pa so bile deležne baročne arhitektonske značilnosti, ki so bile do tedaj povsem zanemarjene. Začelo se je lasersko čiščenje fasad, ki se nadaljuje v notranjosti in na opečni kupoli. Nova osvetlitev je omogočila kompleksno percepcijo katedrale. Prav tako je bil v notranjosti katedrale izveden še cel niz prenovitvenih del.

Jupitrov tempelj (Krstilnica)

V času, ko je bil Dioklecijanov mavzolej preoblikovan v mestno katedralo, so Jupitrov tempelj predelali v krstilnico. Dandanes krstilnica deluje v sklopu cerkve samo enkrat na leto, na praznik Sv. Ivana. Po drugi strani je krstilnica ena od večjih turističnih atrakcij ter je v skladu s tem tudi ena od najbolj obiskanih točk v mestu. Njen popolnoma ohranjeni obok ter izredne strukturne značilnosti so bili vedno v središču zanimanja arheologov, umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov z vsega sveta.

Zaradi pomanjkljivega vzdrževanja se je stanje zgradbe v zadnjem obdobju precej hitro slabšalo. Zlasti zahodno slemensko čelo je bilo skrb vzbujajoče: nekaj blokov z venca,

Split, Dioklecijanova palača, cerkev Sv. Martina



težkih med tri do šest ton, se je zaradi zarjavelih klinov dvignilo ter zdrsnilo po nagibu slemenskega čela, pri tem pa so se nagnili nevarno navzven. Za obnovo templja so uporabili kombinacijo starih tehnik skupaj z moderno logistično podporo. Prav tako je bil narejen 3-D računalniški model, da bi se analizirale konstrukcijske lastnosti. Da bi se preprečilo nadaljnje premikanje ter pospešeno propadanje kamna in ponovno vzpostavilo ravnovesje ter prvotna porazdelitev bremena, je bilo potrebno zahodni del slemenskega čela ter del zunanjih vencev razstaviti, jih na tradicionalen način popraviti in vrniti na njihovo mesto. Železne sponje so zamenjali z identičnimi iz nerjavečega jekla ter jih na tradicionalen način zalili s tekočim svincem. Fino klesane kamnite elemente na portalu in frizih fasad so lasersko očistili.

Zlata vrata

Restavratorska dela na Porti aurei, glavnih vratih v Dioklecijanovo palačo, so bila izredno zapletena predvsem zaradi resnega stanja, v katerem se je nahajala zgradba ter precejšnjega poslabšanja kamnite površine kot posledice kristalizacije agresivnih topnih soli, ki so se razvijale pod debelim slojem umazanije. Kombinacija strukturnih problemov in tistih, povezanih s čiščenjem ter konzervacijo kamna, je restavriranje Zlatih vrat zelo zakompliciralo. Vse površine so bile lasersko očiščene, kar je bil prvi primer uporabe laserja v te namene na Hrvaškem. Zidovi so bili ojačeni z vbrizgavanjem redke apnenčaste malte, razpadajoči kamen je bil zamenjan z novim, zgornja konstrukcija, ki je bila nagnjena navzven ter je tako povzročala razpoke na fasadi, pa je bila zavarovana s kovinskimi sponami.

Split,
Dioklecijanova palača, peristol



Peristol

Obnova glavnega trga Dioklecijanove palače se je začela s čiščenjem kamna, potem pa se je razvila v kompleksen postopek, ki je vključeval statično ojačenje ter obnovo in konzervacijo kamna in drugih materialov. Tako je bilo možno procese propadanja, ki so že precej napredovali, bistveno upočasniti. Odstranitev sloja umazanije z la-

serjem je obnovila tako arhitektonsko kot dekorativno čitljivost zgradbe. Zgodovinska vrednost območja se je zvišala z odkritjem prej skritih podatkov o originalnih materialih in gradbeni zgodovini. Projekt peristila je dal številnim mladim restavratorjem praktično priložnost, da se seznanijo z najsodobnejšimi tehnikami čiščenja in restavriranja kamna.



Split, Dioklecijanova palača,
peristol in zvonik

Mestna infrastruktura in planiranje

Ob restavriranju velikih spomenikov je bilo nekaj truda vloženega tudi v izboljšanje infrastrukture ter celotne slike zgodovinskega jedra. Očiščene kamnite fasade so zelo pomemben rezultat, sprejet pa je bil tudi stalen program za odstranitev grafitov. Po nedavni odstranitvi znakov, ki so pačili pročelja starih zgradb ter kvarili celoten ambient zgodovinskega jedra, je bil vpeljan nov informacijski in predstavitveni sistem. Poleg velikega izboljšanja pri orientiranju in informiranju obiskovalcev so novi znaki spremenili način, na katerega so lokalni prebivalci zaznavali stare zgradbe, ki so bile prej za njih anonimne in neznane.

Zgodovinsko jedro Splita, ki predstavlja 17 stoletij star bivalni prostor, prečka infrastruktura vseh vrst in starosti, začeni z razvejanim rimskim kanalizacijskim sistemom z obokanimi kanali, ki ga blokira debela plast organskih usedlin, poleg tega pa je samo delno raziskan in pregledan. Popravila in vzdrževanje kamnitih pločnikov se kombinirajo z obnovo kanalizacijske in druge infrastrukture.

Prav tako je bil pripravljen načrt za izboljšanje dostopnosti javnih prostorov in najbolj pomembnih zgodovinskih zgradb.

Z zamisljivo o izboljšanju usklajevanja med stranmi, odgovornimi za dejavnosti, ki potekajo v starem mestnem jedru, je bil pripravljen osnutek Načrta za upravljanje, ki je trenutno v obravnavi. Ta načrt predlaga nov upravljalni model, s katerim bi se izpopolnilo planiranje in koordinacija dejavnosti, ki imajo cilj izboljšati tako živlensko kakovost prebivalcev mesta kot gospodarstvo, obenem pa zagotoviti dolgoročno, trajnostno varstvo kulturnih vrednot mesta.



Vodja projektne aktivnosti

Vladimir TORBICA

Koordinatorke projektne

Sandra ILIĆ

Iva ŠEGOTA

Založila

Istrska županija – Regione Istriana

Za založnika

STUDIO SONDA d.o.o. – Jelena Šimunović, Sean Poropat

Avtori besedila

Uvod – Robert Matijašić

Projektne partneri

Urednik besedila

Robert Matijašić

Grafična izdelava

Studio Sonda d.o.o. – Tina Erman

Fotografije

Projektne partneri, Archivio fotografico della Provincia

do Ferrara, Hassan Abdelghani, Gianluca Baronchelli,

Luca Gavagna, Alket Islami, Stevan Kordić, Goran

Lizdek, Goran Nikšić, Ubald Trkoczy, Ante Verzotti

Prevod v slovenščino

Miloš Ilgo

Realizacija

STUDIO SONDA d.o.o., Vižinada

Projektno aktivnost je izvedla Istrska županija –

Regione Istriana v sodelovanju s partnerji:

Grad Dubrovnik – vodilni partner

Grad Split

Provincia di Ferrara

Comune di Ravenna – Museo d'arte della città

Comune di Alberobello

Fondazione Aquileia

Univerza na Primorskem - Znanstveno-raziskovalno središče

Centar za konzervacijo i arheologiju Crne Gore

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika

Zyra Administrim Koordinim Butrint

Dimos Kerkyras

Evropsko unijo sestavlja 28 držav članic, ki so se odločile Združiti svoja znanja, resurse in usode.

V obdobju širitve, ki je trajalo 50 let, so skupaj zgradile cono stabilnosti, demokratije in trajnos-tnega razvoja, pri tem pa obdržale kulturno raznolikost, toleranco in osebno svobodo. Evropska unija se je zavezala deliti svoje dosežke in vrednosti z deže- lami, sosednjimi narodi, s katerimi geografsko meji.

KONTAKT: ISTRSKA ŽUPANIJA

Upravni odelek za kulturo

Vladimir Torbica

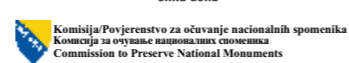
Novigrad, Mlinska ulica 4b

Tel.: +385 52 742 330

Fax: +385 52 742 332

e-mail: kultura@istra-istria.hr

www.istra-istria.hr



www.expoaus.org



Projekt je sofinanciran
sredstvima Evropske unije,
Instrument za
predpristopno pomoć



GRAD DUBROVNIK



CENTAR ZA
KONZERVACIJU I
ARHEOLOGIJU
CRNE GORE



Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika
Komисија за очување националних споменика
Commission to Preserve National Monuments

